

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты

қолжазба құқығында

Бапышев Бекжан Мейрамбекович

**ЖЕРГІЛІКТІ АТҚАРУШЫ ОРГАННЫҢ ҰЙЫМДЫҚ
ҚҰРЫЛЫМЫН ЖЕТІЛДІРУ**

«7M041 Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы

«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы бойынша
Бизнес және басқару магистрі дәрежесін алу үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші: _____ А.К. Садвокасова, ә.ғ.д

Жоба қорғауға жіберілді: « ____ » _____ 2024 ж.

Басқару институтының директоры: _____ З.С. Гаипов с.ғ.д

Астана, 2024

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР ЖӘНЕ ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ.....	8
ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ.....	10
1 ТАРАУ. МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	12
1.1 Мемлекеттік басқарудың мәні мен мазмұны.....	12
1.2 Жергілікті мемлекеттік басқару органдардың жұмыс істеуінің шетелдік тәжірибесі.....	17
2 ТАРАУ. ӘКІМДІКТЕРДІҢ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚҰРЫЛЫСЫ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ.....	23
2.1 Әкімдіктердің қызметін қалыптастыру және дамыту.....	23
2.2 Әкімдіктердің қызметін ұйымдастырудың қазіргі жағдайы.....	27
2.3 Е-үкімет жүйесіндегі электрондық әкімдіктер.....	33
2.4 Әкімдік құрылымының қызметінің даму болашағы.....	40
ҚОРЫТЫНДЫ	47
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕРДІҢ ТІЗІМІ.....	51
ҚОСЫМШАЛАР.....	57

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы магистрлік жобада (зерттеуде) келесі стандарттарға сілтемелер пайдаланылған:

«Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы» 1993 жылғы 8 желтоқсандағы №2572-ХІІ Қазақстан Республикасының Заңы;

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы өзгерістер мен толықтырулармен;

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы Заңы;

Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 28 қарашадағы №438 «Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» Жарлығы;

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 11 шілдедегі № 90-VI Заңы;

Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 27 тамыздағы №390 «Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» Жарлығы;

Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 18 тамыздағы №639 «Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Жарлығы;

«Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығы;

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АҚШ	Америка құрама штаттары
ЕО	Еуропалық одақ
ҚР	Қазақстан Республикасы
ТМД	Тәуелсіз мемлекеттер достастығы
ЭЫДҰ	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы

КІРІСПЕ

Бүгінгі таңда еліміздің басты саяси бағыттарының мен айқын мақсаттарының бірден бірегейі ол азаматтардың заңды мүдделері болып тұр. Соған байланысты мемлекеттік басқарудың институттары мен құралдары да өзгеруде. Қазақстан аумағында дәл қазіргі сәтте мемлекеттік аппарат жүйесін реформалау жүйелі түрде жүргізіліп жатыр. Алайда, мемлекеттік қызметтегі адами капиталдың сапасын арттырумен бірге, бүгінгі күні мемлекеттік басқару жүйесіндегі өз шешімін таппай жатқан көптеген мәселелер өзекті болып қалуда. Жергілікті атқарушы билік сәйкесінше мемлекеттік басқарудың қатаң жүйесіне енгізілген: жергілікті әкімдіктер облыстық, қалалық/аудандық және ауылдық басқарудың үш деңгейінен тұрады [1]. Бұл жүйенің үстінде ҚР Президенті Әкімшілігі мен ҚР Үкіметі тұр, олар қызметтің негізгі бағыттарын әзірлейді, мемлекеттік саясаттың іске асырылуын бақылайды және үйлестіреді.

Енді біздің мемлекетке халықтың қолдауын алу қажет, сондықтан басқару шешімдерін қабылдау, құрылымын өзгерту үрдісіне ел азаматтарын тарта отырып, тиімді мемлекеттік басқару қажет.

Зерттеудің өзектілігі мен мәселесі.

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының атқарушы билігі жарқын ел болашағы үшін мемлекеттік билік институттары мен алшақтаған халық арасындағы қарым-қатынасты түрлендіру қажет. «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасының негізгі элементтерін іске асыру осы өзгерістерге ықпал етіп, барлық мемлекеттік институттардың жұмысына орасан зор әсерін тигізетіні сөзсіз. Бұл барлық деңгейдегі мемлекеттік және жергілікті атқарушы, өкілді органдардың ашық жұмысына әкеледі [2].

2024 жылғы 7 ақпанда Үкіметтің кеңейтілген отырысында сөз сөйлеген Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев: «Үкімет пен әкімдер жұмысқа деген көзқарасын түбегейлі қайта қарауы керек, бізге бюрократия емес, тиімділік керек. Мәселелерді жедел шешуді және экономикалық болашақты ұзақ мерзімді болжауды біріктіретін жүйелі көзқарас қажет» деп атап өтті [3].

Сонымен қатар, сонау 2020 жылы «Мемлекеттік басқару жүйесінде цифрлық технологияларды пайдалану, сөзсіз, бүкіл Бағдарламаның табыстылығының кепілі болып табылады. Бұл мәселеде біз барлық құжат айналымын толығымен электронды форматқа көшіруіміз керек. Ал қазір құжаттарды электронды түрде де, қағаз түрінде де дайындап, тапсыру керек кездегідей емес. Қағаз нұсқаларына тыйым салу керек» деп атап көрсетті [4].

Мақсаттары мен міндеттері:

Бұл жобаның мақсаты – әкімдік құрылым моделін жетілдіру, мемлекеттік органдар мен ел тұрғындары арасында сенімді байланыс орнату және де сол бойынша тәжірибелік ұсыныстар әзірлеу.

Осыған байланысты келесі міндеттер белгіленді:

- мемлекеттік басқарудың мәні мен мазмұнын зерттеу;

- жергілікті басқару органдарының жұмыс істеуіндегі шетелдік тәжірибені қарастыру;
- әкімдіктер қызметінің қалыптасуы мен дамуын талдау;
- әкімдіктер қызметін ұйымдастырудың ағымдағы жағдайын талдау;
- электронды үкімет жүйесінде электронды әкімдіктерді қарастыру
- әкімдік құрылымын дамыту және басқару шараларын зерделеу;
- әкімдік құрылымының моделін жетілдіру бойынша тәжірибелік ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу нысаны мен пәні:

Зерттеу объектісі: Қазақстан Республикасының атқарушы билік органдарының ұйымдастырылуы мен қызметін жүргізу барысындағы даму кезеңіндегі қатынастардың жиынтығы болып табылады.

Зерттеу пәні: Қазақстан Республикасының жергілікті мемлекеттік органдарының құрылым моделінің тиімділігі мен жетілдірілуге тиіс жерлері.

Ғылыми-зерттеу жұмысының орындалу орны:

Зерттеу жұмысының орны Қазақстан Республикасы аумағындағы атқарушы билік органдары. Бұл жұмыс жергілікті атқарушы органдардың жұмысын салыстырмалы талдауға және олардың бүгінгі саяси жағдайда тиімділігі мен қолдану мүмкіндігін бағалауға негізделген.

Бұл жұмыстың басқа ғылыми жұмыстармен және диссертациялармен байланысы:

Бұл жұмыстың басқа зерттеушілермен байланысы ол оның Қазақстан Республикасындағы және шетелдегі жергілікті мемлекеттік басқару институттарына байланысты бар зерттеулерді талдауға негізделгенінен анық байқауға болады. Бұл талдауды мәселенің өзектілігін анықтау, әкімдік құрылым моделін жетілдірудің қосымша жолдарын зерделеу, сондай-ақ Қазақстандағы әкімдіктер құрылымын өзгерту бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін пайдалануға болады.

Зерттеудің ақпараттық базасы:

Зерттеудің ақпараттық базасы Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік органдардың жұмысын оңтайландыру саясатын көрсететін заңдар мен мемлекеттік қолдау бағдарламалары сияқты нормативтік құқықтық актілерді талдауды қамтиды. Сондай-ақ халықаралық зерттеулердің нәтижелері, әртүрлі елдердегі жергілікті атқарушы органдардың жұмысы туралы статистикалық деректер мен талдамалық есептер зерделенді. Сондай-ақ, сарапшымен сұхбат және әлеуметтік желілердегі мазмұнды талдау жұртшылықтың әкімдіктердің жұмысына деген көзқарасы мен оны шешу бойынша ұсыныстар туралы құнды деректер берді.

Қорғауға ұсынылған негізгі ғылыми ережелер:

Магистрлік жобаның негізгі тұжырымдамалары әкімдік құрылымын жаңғырту, сондай-ақ әкімдіктегі жекелеген бөлімдердің жұмысын оңтайландыру және тиімді жүргізу, өзекті мәселелерге жедел және сапалы ден қою мақсатында жетілдіру қажеттілігі болды. Еуропа елдеріндегі және қазіргі жағдайдағы Астана қаласында аудандық әкімшіліктің құрылымына қалалық

әкімдіктің кейбір сәйкес функцияларды беру жергілікті атқарушы органдардың тәжірибесін талдау, әкімдік құрылымы моделін жетілдірудің маңыздылығын растады.

Тәжірибелік маңызы: Қазақстанда қазіргі уақытта жергілікті деңгейде ашық үкімет құру мақсатында жергілікті атқарушы органдар мен атқарушы билік органдары туралы жаңа заңнама әзірленуде. Заң жобасын әзірлеушілер демократиялық қоғамның барлық талаптарына жауап беретін әкімдіктердің жұмысын жақсартуға күш салуда. Бұл зерттеу әкімдік құрылымының моделін жетілдіру бойынша тәжірибелік ұсыныстар береді деп күтілуде.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу және енгізу:

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің заң факультетінің 2024 жылы 29 қаңтарда өткен «Қылмыстық саясатты дамыту теориясы мен тәжірибесі» Халықаралық ғылыми-практикалық конференция баяндамалар жинағында «Қазақстан Республикасындағы әкімдіктердің қалыптасуы мен дамуының негіздері» мақаласы жарияланды.

Теориялық және әдістемелік негізі:

Жергілікті басқарудың құрылымы мен қызметін зерттеуде қолданылатын негізгі теориялық тұжырымдамалар мен әдістемелік тәсілдерге шолу. Сонымен қатар, әртүрлі елдердегі жергілікті атқарушы органдардың құрылымының қолданыстағы тетіктеріне салыстырмалы талдау жүргізіліп, Қазақстан Республикасының мысалында олардың қолдану мүмкіндігіне назар аударылды.

Магистрлік жобаның құрылымы мен көлемі:

Магистрлік жобаның құрылымы бөлімдерге нақты бөлуді көздейді. Кіріспе зерттеудің контекстін белгілейді, оның өзектілігін негіздейді және жұмыстың мақсаттары мен міндеттерін анықтайды. Жобаның негізгі бөлімі екі бөліктен тұрады: біріншісі мемлекеттік басқарудың теориялық аспектілерін талдауға арналған, екіншісі әкімдіктердің мемлекеттік басқару жүйесінің құрылысы және даму болашағы бойынша ұсыныстарды тізбектейді. Қорытынды бөлімінде негізгі ой-тұжырымдамалар мен нақты ұсыныстар айқын көрсетілген.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ

Билік пен қоғамның өзара әрекеттесу мәселесі әрқашанда өзекті болған, сондықтан да ежелгі заманнан бері адамдар мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін іздестірді. Қазақстан Республикасының өңірлік деңгейдегі мемлекеттік билік органдары жүйесін реформалау және ерекшеліктері, олардың қызметінің құқықтық негіздерін жетілдіру мәселелеріне арнайы арналған жұмыстар бар. Мысалы, 1994 жылы А.А. Гурьев жүргізген «Аймақтық (облыстық) деңгейдегі өкілді және атқарушы органдардың құқықтық мәртебесі (Қазақстан Республикасынан алынған материалдар негізінде)» диссертациялық зерттеу үлкен қызығушылық тудырады. Бұл мұндай зерттеудің алғашқы әрекеті болды. Бұл жұмысқа жалпы оң баға бере отырып, оның Қазақстан Республикасы үшін осы саладағы қатынастарды реттейтін аса маңызды заңнамалық актілері болмаған жағдайда жүзеге асырылғанын атап өткен жөн [5].

Соңғы жылдары қазақстандық әдебиет қарастырылып отырған мәселенің жекелеген аспектілеріне қатысты диссертациялық зерттеулермен толықты. Алайда, аймақтық өкілді және атқарушы органдарды ұйымдастыру мен олардың қызметі мәселелерін талдау не жергілікті мемлекеттік басқару институтының жалпы мәселелерін қарау шеңберінде осы органдардың қызметін құқықтық реттеу мәселелеріне арнайы қараусыз (Калюжный В.А. «Қазақстандағы жергілікті мемлекеттік басқару және жергілікті басқару туралы заңнама») [6] немесе жергілікті өкілді органдардың қызметін жетілдірудің ерекше мәселелері аясында (Жанұзақова Л.Т. «Жергілікті өкілді органдарды ұйымдастыру мен қызметінің конституциялық-құқықтық мәселелері. Қазақстан Республикасындағы» [7]; Қопабаева А.О. «Қазақстан Республикасы мәслихаттарының құзыреті және нормашығармашылық қызметі», Садырбаев Е. «Ауылдық аумақтар әкімдерінің басқару қызметінің тиімділігін арттыру» және т.б.) [8] немесе жергілікті атқарушы органдардың қызметін талдау шеңберінде (Г.А. Әлибаева «Ұйымдастырушылық және жергілікті атқарушы органдар қызметінің құқықтық негіздері» және т.б.) [9] жүргізілді.

Сонымен, осы және басқа да ғалымдардың мәселенің дамуына қосқан үлесінің маңыздылығын мойындай отырып, соған қарамастан бұл мәселе отандық заң әдебиетінде көп қарастырылмаған.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін ел саяси және экономикалық дағдарысты бастан кешірді, республиканың одан әрі даму векторын анықтау үшін «қатан қол» қажет болды.

Зайцев А.В. өзінің ғылыми еңбектерінде билік пен азаматтық қоғам арасындағы қарым-қатынас тақырыбын кеңінен зерттейді. Сонымен, ол егер бұрын билік пен халық арасындағы байланыс орталықтан аймақтарға тік болса, онда интернеттің, тәуелсіз БАҚ-тың және мемлекет бақылайтын басқа да

ақпараттық өзара іс-қимыл көздерінің пайда болуымен қазіргі уақытта өзара әрекеттестіктің өзара әрекеттесуіне көшу жүріп жатқанын атап өтеді [10].

Бабалов А.В. «Шағын қаланың жергілікті басқару жүйесіндегі кері байланыс» диссертациясында құнды материал берілген [11]. Қазіргі Ресейдегі билік пен қоғамның өзара әрекеттесу жүйесіндегі жергілікті басқару және оның аймақтық тәжірибесі Д.Ц. Бутитованың диссертациясында қарастырылған [12]. Жергілікті басқару Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамды дамыту институты ретінде: социологиялық талдау О.Е.Комаровтың диссертациясында берілген [13].

Зерттелетін тақырып бойынша зерттеулерге шолу көрсеткендей, авторлардың көпшілігі жергілікті басқару еркіндік пен кері байланыс қағидаттары негізінде жүзеге асырылуы керек деп есептейді. Сонымен, Вавилов Н.С. жергілікті автономия мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы дәнекер болып табылады деген пікірде, өйткені автономия жергілікті маңызы бар мәселелерді халықтың өз бетінше шешуін білдіреді [14].

Қазақстандық авторлар өздерінің ғылыми зерттеулерінде әлеуметтік желілер арқылы билік пен халықтың өзара әрекеттесу тақырыбын зерттейді. Сонымен бірге, авторлардың пікірінше, бұл мемлекеттік басқарудың диалогтық моделіне жасалған қадам. Тараптар әлеуметтік желілер арқылы өзара әрекеттескенде тараптардың теңдігі қамтамасыз етіледі. Нәтижесінде әлеуметтік өзара әрекеттестіктің жаңа тәсілдері диалогтың электронды түрін қалыптастыра бастады. Электрондық үкіметтің функциялары халықпен диалог жүргізуден гөрі қызмет көрсетуге көбірек қатысты екені атап өтілген.

Демек, қазіргі заманғы шындық жағдайында мемлекетті диалогқа бағыттау үшін ұсынылатын электрондық қызметтерді түрлендіру қажет.

Монография авторларының пікірінше, саясаттағы бар құбылыстарды жақсы түсіну үшін оларды институттар призмасы арқылы қарастыру қажет. Сындалы диалог жоғары дамыған елдерде мемлекеттік құрылымдар мен шенеуніктерден бөлек тұратын күшті азаматтық қоғам институттарын дерлік байқауға болады. Дәл осындай жағдайларда мемлекеттік органдар мен жергілікті атқарушы органдар билік пен халық арасындағы диалог орнына айналады. Бұл ретте мемлекеттік органдар өз қызметін қоғамдық ашықтық қағидаттарына негіздейді, онда әртүрлі қоғамдық бірлестіктер мен кеңестер жұмыс істейді, мемлекет пен азаматтар арасындағы диалогқа мүмкіндік береді [15].

ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Зерттеу әдістемесі ол ғылыми зерттеу барысында қажетті деректерді жинау, талдау және түсіндіру үшін қолданылатын жүйелі тәсіл мен әдістердің жиынтығын білдіреді. Бұл зерттеудің жалпы мазмұны, соның ішінде деректерді жинау үшін қолданылатын әдістер мен құралдарды және деректерді талдау оны интерпретациялау стратегияларын қамтиды. Зерттеу әдістемесін әзірлеу процесі бүкіл зерттеуге жетекшілік ететін зерттеу сұрақтарын немесе мақсаттарды тұжырымдаумен басталады. Содан кейін зерттеу сұрақтарының сипатына және қолда бар ресурстарға негізделген сапалы, сандық немесе аралас әдістер сияқты сәйкес зерттеу мазмұны таңдалды.

Бұл зерттеудің негізгі нысаны болып әкімдіктер қызметінің қалыптасуы мен дамуын жан-жақты және объективті зерттеуді қамтамасыз ететін жалпы әдістемелік қағидаларды қолдануға негізделген.

Барлық академиялық ғылыми-зерттеу қызметінің ірге тасы, салаға қарамастан, бар білімге негізделу және онымен байланыстыру болып табылады. Сондықтан бұрынғы жұмыстарға нақты сілтеме жасау барлық зерттеушілер үшін басты басымдық болуы керек. Зерттелетін мәселе бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың бар еңбектері зерттелгелі бері бұл міндет орындалды. Зерттеу нәтижелерін жүйелі жинақтау және синтездеу түрінде әдебиеттерге шолу жүргізілді. Тиімді және жан-жақты жүргізілгенде, әдебиеттерге шолу білімді ілгерілетуге және теорияның дамуына ықпал етуге күшті негіз береді. Ғалымдардың көз қарастарын мен зерттеу нәтижелерін біріктіру арқылы әдебиеттерге шолу бірде-бір зерттеу қол жеткізе алмайтын зерттеу сұрақтарын шешу мүмкіндігіне ие.

Бұл зерттеуде теориялық әдістер деректерді талдау мен түсіндіруде шешуші рөл атқарды. Екі негізгі теориялық әдіс қолданылды: салыстырмалы талдау және жалпылау әдістері.

Салыстырмалы талдау әдісі жиналған мәліметтердің әртүрлі аспектілерін зерттеу және салыстыру үшін пайдаланылды. Әртүрлі шет мемлекеттердің жергілікті атқарушы органдарының қызметін, соның ішінде АҚШ, Канада, Еуропа елдері және ТМД елдерінің тәжірибесін салыстырмалы талдау олардың ерекшеліктерін анықтауға, ұқсастықтарды, айырмашылықтарды, заңдылықтар мен тенденцияларды анықтауға мүмкіндік берді. Бұл әдіс әртүрлі элементтер арасындағы байланыстарды түсінуге көмектесті және зерттеу тақырыбы бойынша құнды ақпарат берді.

Жиналған нақты деректерден кеңірек қорытынды жасау үшін жалпылау әдісі де қолданылды. Зерттеу әдістемесі әкімдіктер мен тұрғындардың өзара әрекеттесу мәселесін шешуге жүйелі көзқарасты қамтыды. Зерттеуде сипаттамалық, түсіндірмелі және аналитикалық сипаттағы сапалы зерттеу әдісі қолданылды. Деректерді жинау үшін қосымша дереккөздер пайдаланылды,

соның ішінде статистика, зерттеу тақырыбы бойынша зерттеу мақалалары, ақпараттық бюллетеньдер мен интернет сайттары.

Сапалық зерттеу тәсілі көзқарастарды, пікірлерді және мінез-құлықты субъективті бағалауға бағытталған. Зерттеудің бұл түрінде зерттеуші ақпарат жинау үшін өзінің идеялары мен әсерлеріне сүйенеді. Сапалық зерттеулерден алынған нәтижелер әдетте сандық емес және қатаң сандық талдауға жатпайды. Сандық және ақпараттық деректер мүдделі мемлекеттік органдардың, Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми веб-сайттарынан, сондай-ақ ақпараттық-құқықтық жүйелердің қызметін қамтитын құқықтық актілердің материалдарынан, әкімдіктердің және аналитикалық жаңалықтар сайттарының алынды.

1-тарау. Мемлекеттік басқарудың теориялық аспектілері

1.1 Мемлекеттік басқарудың мәні мен мазмұны

Жаһандану және постиндустриалдық қоғамның дамуы жағдайында мемлекеттік басқаруды тиімді ұйымдастыру мәселесі аймақтық, орталық және мемлекетаралық деңгейде өзекті мәселе болып қалуда. Мемлекеттік органдар дәстүрлі, әдетке айналған әдістерден бас тартып, тиімді мемлекеттік басқаруды жүзеге асырудың жаңа тәсілдерін іздеуге мәжбүр. Мемлекеттік жүйе үнемі күрделене түсетін басқару мақсаттары мен міндеттерімен бетпе-бет келіп тұрған қазіргі әлем жағдайларын ескере отырып, бұл өте қиын болып табылады.

Мемлекеттік басқару институтының іске асырылуы азаматтардың демократиялық құқықтары мен бостандықтарының жағдайымен тікелей байланысты. Конституциялық доктрина мемлекеттік басқарудың функционалды өмір сүруі туралы нормалар мен ережелерді белгілеумен қатар, азаматтар мен халықтың мемлекеттік басқаруға құқықтары мен бостандықтарының басқа институттардан басымдылығын айқындай отырып, оған барынша кепілдік беруге тиіс.

Мұндай ой-пікірлердің негізі 1949 жылғы 10 желтоқсандағы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы болып табылады, онда әрбір адамның тікелей немесе еркін сайланған өкілдері арқылы өз елін басқаруға қатысуға құқығы бар делінген (21-бап) [16]. Бұл, өз кезегінде, жергілікті деңгейде басқаруды жүзеге асыру құқығын, атап айтқанда, мемлекеттік басқаруды құру және дамыту құқығын жүзеге асыру арқылы қамтиды.

Мемлекеттік басқару түсінігі мен мазмұнын қарастыра отырып, «мемлекеттік басқару» дегеніміз не екенін нақтылау қажет. З.Р. Ильясованың айтуынша, мемлекеттік басқару дегеніміз – мемлекеттің адамдардың әлеуметтік өміріне оның күшіне сүйене отырып, оны ретке келтіру, сақтау немесе түрлендіру мақсатында іс жүзіндегі, ұйымдастырушы және реттеуші ықпалы [17]. Д.П. Зеркін мен В.Г. Игнатов мемлекеттік басқаруды атқарушы және басқарушылық сипаттағы қызмет деп есептейді [18]. Негізгі мақсат – заңдар мен нормативтік актілерді орындау және жүзеге асыру. Мемлекеттік басқару қызметі – бұл мемлекеттік аппараттың қоғамдық өмірге итермелеу, бағыттау, ұйымдастыру, оның мақсатына жету үшін ықпал ету мақсатында атқаратын қызметі.

Қазақстан Республикасында жергілікті мемлекеттік басқарудың жаңа жүйесі қалыптасуда. Оның алғашқы кезеңдегі ең басты ерекшелігі – кеңестік мұраны сынау, мемлекетшілдік мәдениетін сақтау, көп ұлтты үлкен елдің мұң-мұқтажын ескеру қажеттігін түсіну. Еліміздің қазіргі даму кезеңі негізінен мемлекет басшысының жергілікті мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін құруға, қоғамдық тәртіп пен экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған саясатымен байланысты. Қайта құрулар, бір жағынан, азаматтық қоғам институттарын ұйымдастыруды, екінші жағынан, заңдылық пен

құқықтық тәртіпті нығайтуды қамтамасыз ететін біртұтас билік вертикалын қалыптастыру саясаты аясында жүзеге асырылуда.

Қазіргі әлемде мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру мәселелері дамыған елдер үшін маңызды рөл атқарады. Әлемдік тәжірибе де қазіргі уақытта үкіметтер мемлекеттік органдардың қызметін бағалау жүйесін енгізу арқылы тиімділікті арттыруға ұмтылып жатқанын көрсетеді. Мұндай жұмыстар Қазақстан Республикасында да жүргізілуде.

«Басқару» ұғымына келетін болсақ, ол осы категорияның ерекшелігімен және күрделілігімен анықталады, бұл әртүрлі авторлардың осы құбылысты түсінуге әртүрлі көзқарастарын талап етті. Сөздің кең мағынасында мемлекеттік басқару тұрақты және прогрессивті даму үшін мемлекеттік органдардың басшылығын білдіреді. Бұл анықтаманы ашуға көптеген әдеби дереккөздер арналған, онда әртүрлі анықтамалар мен пікірлер айтылған.

М.Кемел мен Қ.Шайкеновтің басқаруы деп жүйені белгілі бір күйде ұстауды және оны мақсатты әсерлерді әзірлеу және жүзеге асыру арқылы ұйымның жаңа, өмірлік маңызды жағдайына ауыстыруды қамтамасыз ететін процестердің жиынтығы түсініледі. Бұл жағдайда бақылау әрекеттерін әзірлеу қажетті ақпаратты жинауды, беруді және өңдеуді қамтиды [19].

Қазақ ғалымы В.Н. Уваров, мемлекеттік басқару – мемлекеттің әлеуметтік жүйеге әсері деп анықтаған. Сонымен бірге мемлекеттік басқару, ең алдымен, экономиканың әртүрлі салаларында, әлеуметтік салада және әкімшілік-саяси құрылыста басқару процестерін ұйымдастырумен байланысты мемлекеттік органдардың атқарушылық және басқарушылық қызметімен байланысты [20].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, ғалымдардың пайымдауларын қорытындылай келе, мемлекеттік басқаруды әлеуметтік басқару жүйесінің бір бөлігі ретінде әрекет ететін тиісті басқару органдары арқылы мемлекеттік билікті жүзеге асыруды қамтамасыз ететін мемлекеттік қызметтің бір түрі деп айта аламыз. Мемлекеттің саяси, экономикалық және әлеуметтік мүдделерін қорғау үшін оның ішкі және сыртқы функцияларын орындайтын мемлекеттік басқаруға барлық мемлекеттік органдар қатысады.

Бақылау ықпалы басқару мақсатына жетуге бағытталған басқару объектісіне әсер ету деп түсініледі; басқарушының нәтижесі басқару шешімі болып табылады, ол қоршаған ортамен (басқару жүйесі), құралдармен (басқару механизмі) және әрекетімен (бақылау) сипатталады. Басқару органы (аппарат) арқылы жүзеге асырылады. Басқару аппаратындағы адамдардың негізгі міндеті ұйымның барлық ресурстарын (капитал, ғимараттар, жабдықтар, материалдар, еңбек, ақпарат) өз мақсаттарына жету үшін тиімді пайдалану және үйлестіру болып табылады. Қызметтегі басқарушылық аспектінің мазмұнын ашу кезінде басқару қағидаларын түсіну ерекше мәнге ие.

Өңірлердің экономикалық және әлеуметтік, сондай-ақ қоғамдық-саяси мәселелерін шешуде әкімдіктер шешуші рөл атқарады. Бұдан шығатыны, Қазақстанда президентпен шектелетін атқарушы билік заң шығарушы биліктен айтарлықтай басым. Екеуі де жергілікті мемлекеттік органдар. Ал жергілікті басқару аумақтық қоғамдық өзін-өзі басқару шеңберінде жүзеге асырылуы тиіс.

Осылайша, әкім Қазақстан Республикасы Президентінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің өкілі болып табылады, тиісті аумақта мемлекеттік саясаттың іске асырылуын, орталық мемлекеттік органдардың барлық аумақтық бөлімшелерінің үйлестірілген жұмыс істеуін қамтамасыз етеді; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жергілікті мемлекеттік басқарудың өкілеттігі мен өзін-өзі басқару функциялары жүктелген, тиісті аумақтың әлеуметтік-экономикалық даму жағдайына жауапты болып табылады. Мемлекеттік басқару мен жергілікті басқару функцияларын органдардың бір жүйесінде біріктіру ұйымдық оқшаулану қағидасын жариялаған Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларына толық сәйкес келмейді. Бұл Қазақстан Республикасында жергілікті басқарудың әкімшілік моделінің қызмет етуінің негізі болып табылатын жергілікті басқару теориясының жүзеге асырылғанын көрсетеді.

Қазақстанда барлық әкімшілік-аумақтық органдарда әрекет ететін өкілді (мәслихаттар) және атқарушы (әкімдіктер) мемлекеттік органдардың біртұтас жүйесі құрылды. Жергілікті мемлекеттік басқарудың құқықтық негізіне Қазақстан Республикасының Конституциясы [21], «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы N 148 Заңы [22] және т.б. нормативтік құқықтық актілері жатады.

Қазақстанда орталық және жергілікті билік органдарының өзара қарым-қатынасы конституциялық деңгейде белгіленеді және өзара іс-қимылдың мынадай қағидалары жарияланды:

- мемлекеттік билік пен жергілікті басқарудың өкілеттіктерін шектеу;
- мемлекет аумағының тұтастығы мен бөлінбейтіндігі;
- жергілікті басқарудың салыстырмалы экономикалық дербестігі;
- мемлекеттік билікті жүзеге асырудағы орталықтандыру мен орталықсыздандырудың үйлесімі;
- жергілікті мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың мемлекет алдындағы жауапкершілігі.

Орталық және жергілікті өкілді биліктің органдары арасындағы өзара қарым-қатынасты қарастыра отырып, жергілікті өзін-өзі басқару органдары шешетін мәселелердің көпшілігі жергілікті және республикалық маңызы бар деген қорытынды жасауға болады. Жергілікті органдарды тек жергілікті мәселелермен шектеу — жергілікті басқаруды екінші рөлге ысыру деген сөз деп қорытындылауға болады. Қазақстан жергілікті өзін-өзі басқаруға мемлекеттік билікті түбегейлі қарсы қоймаған шығар, өйткені аумақтық ыдырау қаупі бар еді. Осы тұрғыдан алғанда жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқарудың өзара әрекеттесу моделі римдік-германдық үлгіге ұқсас, бұл басқарудың дуалистік моделі туралы айтуға негіз береді.

Б.3. Мильнер айтуынша, ұйымдардағы негізгі өзгерістердің үш кезеңін бақылай алады:

- басқару функцияларын бөліп көрсету және менеджменттің кәсіп ретінде қалыптасуы;

- вертикальды иерархиясы және шешімдердің орталықтандырылуы бар командалық-әкімшілік ұйымдардың пайда болуы;

- ақпараттық технологиялар мен арнайы білімді қолданатын көлденең байланыстары мен құрылымдары бар ұйымдардың пайда болуы [23].

Басқарудағы интеграция процестері (ассоциативті құрылымдар мен альянстарды, оның ішінде трансұлттық сипаттағы ұйымдарды құру), кешенді қайта құрылымдау, «ішкі нарықтары бар ұйымдарға көшу», ұйымдық бөлімшелердің көлемін қысқарту үрдісі, мақсатты топтарды пайдалану, матрицалық құрылымдар мен өздігінен білім алатын ұйымдар дамып келеді.

Халықаралық тәжірибе ретінде қарастыру үшін біз еуропалық елдердің пайдасына таңдау жасадық, өйткені тарихи себептерге байланысты олардың басқарудың бай тарихы бар, ал Еуропа елдерінің жергілікті басқару жүйелері ең тиімді және тұрақты елдердің бірі ретінде танылған. Осылайша, көптеген шет елдерде ұйымдық құрылымдардың көп өлшемді формалары қолданылады. Көп өлшемді құрылымдардың негізгі қасиеті - пішінін өзгерту және өзгермелі жағдайларға бейімделу, сондықтан оларды адаптивті деп атайды. Матрицалық басқару құрылымы – бұл екі құрылымды біріктіру арқылы құрылатын ұйымдық басқару құрылымының заманауи түрі – сызықтық және бағдарламалық-мақсатты [24]. Атап айтқанда, тиімді мемлекеттік басқару жүйесі бар елдерге Норвегия және Дания сияқты Еуропа елдері, жергілікті басқару жүйесі дамыған және тиімді жұмыс істейтін елдер жатады. Бұл елдер мемлекеттік басқару сапасы бойынша Дүниежүзілік банк рейтингінде жетекші орындарды иеленеді.

Скандинавиялық жергілікті басқару жүйесі Скандинавия елдерінің саяси жүйесі мен билігінің демократия, әлеуметтік бағыттылық, орталықсыздандыру сияқты негізгі қағидаларын көрсетеді. Скандинавиялық жергілікті басқару жүйесі өзінің өміршендігі мен тиімділігін дәлелдеген жүйе ретінде ерекше назар аударуға лайық. Бұл елдердегі атқарушы биліктің айтарлықтай орталықсыздандырылуы маңызды ерекшелігі болып табылады. Жергілікті басқару органдары жеткілікті кең өкілеттіктерге ие. Неғұрлым орталықтандырылмаған басқару мемлекеттің атқарушы билігінің, сондай-ақ денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, білім беру, еңбек және жұмыспен қамтуды реттеу, экологиялық саясат және т.б. салалардағы басқару функцияларының іс жүзінде жоқтығымен байланысты болады.

Бұл салаларда мемлекет жалпы заңнамалық реттеуді және қаржыландырудың айтарлықтай бөлігін ғана қамтамасыз етеді. Муниципалитеттер, егер бұл мәселелер мемлекеттің құзыретіне кірмейтін және салалық заңнамамен реттелмеген болса, жергілікті қоғамдастық үшін маңызды деп санайтын кез келген мәселелерді шешуге құқылы. Бұл ретте жергілікті басқару құзыретінің жалпы тұжырымдарын атап өтуге болады [25].

Еуропа елдеріндегі жергілікті басқару органдарының қызметі 1985 жылы қабылданған жергілікті басқарудың Еуропалық Хартиясына сәйкес жүзеге асырылады. Оның іргелі қағидаларының бірі – демократиялық жолмен құрылған органдардың құзырында болатын және өкілеттіктерге қатысты елеулі

дербестікке ие жергілікті өзін-өзі басқару органдарының болуы, оларды жүзеге асыру тәртібі және өз функцияларын жүзеге асыру үшін қажетті құралдар.

Еуропалық елдердің жергілікті басқару жүйелеріне тән қасиет сонымен қатар мемлекеттік саясатты ұлттық деңгейде жүзеге асырудың мемлекеттік деңгейінен басқа, аймақтық-қоныстылық негізіндегі жергілікті басқарудың екі деңгейлі жүйесінің болуы болып табылады. Отандық тәжірибеге келетін болсақ, мемлекеттік аппарат жүйесін реформалау Қазақстан тәуелсіздігінің бүкіл кезеңінде дәйекті түрде жүргізілді. Жүргізіліп жатқан реформалардың нәтижесі мемлекеттік аппаратты кәсібилендіру және рәсімдердің ашықтығын арттыру болды.

Дегенмен, мемлекеттік қызметтегі адами капиталдың сапасын арттырумен қатар, мемлекеттік басқару жүйесінде жедел шешуді талап ететін көптеген мәселелер бүгінгі күні өзекті болып отыр. Басқа нәрселермен қатар, кеңестік командалық-әкімшілік жүйеден мұраға қалған қатаң және әрекетсіз иерархия. Жергілікті атқарушы органдардың құрылымы негізінен қатаң орталықтандырумен және басқарудың императивті әдісімен сипатталатын кеңестік жүйені қайталайды. Жергілікті атқарушы билік қатаң мемлекеттік басқару жүйесіне енген: жергілікті әкімдіктер басқарудың үш деңгейінен тұрады: облыстық, қалалық/аудандық және ауылдық [26]. Бұл жүйеден жоғары қызметтің негізгі бағыттарын әзірлейтін, мемлекеттік саясаттың, оның ішінде жергілікті жерлерде іске асырылуын бақылайтын және үйлестіретін Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігі мен Қазақстан Республикасының Үкіметі болып табылады.

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасына» [27] сәйкес назар аударуды қажет ететін негізгі проблемалық бағыттардың ішінде мыналарға назар аударылады:

- азаматтар мен мемлекет арасындағы дұрыс әрекеттестіктің болмауы;
- мемлекеттік аппараттың халық пен бизнес қажеттіліктеріне бағытталмаған функциялары;
- мемлекеттік қызмет көрсетудің әкімшілік сипаты;
- дамымаған жергілікті басқару. Жоғарыда аталған мәселелердің басым бөлігі жергілікті атқарушы органдардың құзырына жататынын ескерсек және қазіргі жағдайды талдау негізінде жергілікті әкімшіліктердің рөлін арттырып, оларға үлкен дербестік берудің барабар шешімі болып табылатын сияқты. Шешім қабылдау процесіне азаматтардың қатысуын арттыру халықтың мемлекеттік институттарға деген сенімінің деңгейін арттырады. Сондай-ақ өңірлердің ұйымдастыру және ішкі ресурстарды (жасырын резервтер) пайдалану мүмкіндіктерін жеткілікті түрде іске асырмағанын атап өткен жөн [28].

Орталықсыздандыру, жергілікті атқарушы органдардың дербестігі және азаматтарды басқару үдерісіне кеңінен тарту қуатты аймақтардың қалыптасуы мен дамуына ынталандыру болады. Бұл тұжырымдар дамудың 3 негізгі кезеңіне негізделген ЭЫДҰ пайдаланатын мемлекеттік қызметті бағалаудың тұжырымдамалық негізіне негізделген Қазақстан Республикасындағы

мемлекеттік қызметтің жай-күйі туралы Ұлттық баяндамаға сәйкес келеді: кәсіби, стратегиялық және инновациялық болып бөлінеді. Қазақстанның мемлекеттік қызметін ЭЫДҰ сарапшылары стратегиялық элементтері бар кәсіби ретінде бағалайды [29].

Халықаралық тәжірибені және жергілікті атқарушы органдардың алдында тұрған міндеттерді ескере отырып, жергілікті атқарушы органдардың құрылымдарын өзгертудің мынадай әлеуетті нұсқаларын қарастыруға болатын сияқты:

1. Облыстық және аудандық әкімдіктердің функцияларын тікелей елді мекендердің әкімдіктеріне кеңірек өкілеттіктер бере отырып, ақпараттық-талдау және бақылау функцияларына қысқарту.

2. Жергілікті әкімдіктерді аймақтың ерекшелігіне қарай функционалдық міндеттер шеңберін дербес айқындау мүмкіндігін беру.

3. Халықты мемлекеттік басқаруға тарту мақсатында жергілікті басқарудың төменгі деңгейіндегі (селолық округтер) негізгі мәселелер бойынша халықтың пікірін ескере отырып, өзін-өзі басқаруға көшу. Осы ұсынымдарды жүзеге асыру үшін жергілікті атқарушы органдардың құрылымы туралы жоғарыда аталған нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер енгізу ғана емес, бюджеттік және салық заңнамасын қайта қарау қажет.

Әрине, мұндай өзгерістерді жүзеге асыру белгілі бір тәуекелдермен, соның ішінде халықтың нақты өзін-өзі басқаруға дайын болмауымен, әкімдіктер мен шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы жылдар бойы қалыптасқан өзара іс-қимыл процестерінің бұзылуымен, жергілікті атқарушы органдардың тапшылығымен байланысты. Алайда, бұл ойдағыдай жүзеге асырылған жағдайда кадрлық қамтамасыз етуді оңтайландыруға, қоғамдық мәселелерді шешуде әкімдіктердің тиімділігі мен тәуелсіздігін арттыруға, халықтың азаматтық сана-сезімін арттыруға, сонымен бірге, әкімдіктердің әлеуетін іске асыруға ынтасын арттыруға мүмкіндік береді.

1.2 Жергілікті мемлекеттік басқару органдардың жұмыс істеуінің шетелдік тәжірибесі

Әдеби дереккөздерді талдау және нақты тәжірибе қазіргі заманғы мемлекеттердің көпшілігі үшін зерттелетін мәселенің өзектілігін көрсетеді. Әкімдіктің жаңартылған үлгісін жасау теорияға да, отандық және шетелдік тәжірибеге де қол жеткізілген нәтижелерге негізделуі керек. Мәселенің теориялық және әдіснамалық аспектілеріне тоқталып, анықтамаларды нақтылау барлық елдерде мемлекеттік басқаруды басқарудың жеке деңгейі мен жергілікті деңгейде басқаруды дамыту призмасы арқылы қарастырылатынын көрсетеді.

Жергілікті аумақтар тұрғындарының мемлекеттік басқаруды жүзеге асыруға жергілікті істерді шешу мәселелеріне қатысуына қатысты шет мемлекеттерде жинақталған жалпыланған оң тәжірибені пайдалану

мемлекетімізге оң жақтарын ескеріп қана қоймай, сонымен қатар оны тәжірибеге енгізу қажет. Ол сондай-ақ халықтың мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру нысандарын жетілдіру бойынша ұсынымдарды жалпылауға мүмкіндік береді, осылайша халықтың мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру тетігінің тиімділігін де, сондай-ақ жалпы мемлекеттік басқарудың сапасын да арттырады.

Шет елдерде мемлекеттік басқарудың қалыптасу тәртібімен, құзыретінің субъектілерімен, сондай-ақ мемлекеттік билік органдарымен қарым-қатынасының сипаты мен ерекшеліктерімен ерекшеленетін әртүрлі үлгілері бар. Мемлекеттік басқару моделі мемлекеттің өзіндік ерекшеліктерімен және азаматтық қоғамның даму дәрежесіне, құқықтар мен бостандықтардың танылуына, сондай-ақ басқару нысаны мен басқару құрылымына, тарихи мемлекеттің ерекшеліктерімен анықталады [30].

Әдебиеттерде бұл модельдердің санына қатысты әртүрлі көзқарастар бар. Дәстүрлі түрде үш негізгі модель бар: англо-саксондық, континенттік және ибериялық [31]. Біздің ойымызша, англосаксондық, континенттік, ибериялық үлгіні және кеңестер жүйесін таңдау ең оңтайлы болуы керек. Бұл модельдердің айырмашылығын анықтау үшін олардың әрқайсысының ерекшеліктерін талдап, бөліп көрсету қажет.

Англосаксондық модель. Бұл модель классикалық және орталықтандырылмаған деп те аталады. Бұл үлгінің айрықша ерекшелігі – жергілікті билік органдары өз өкілеттіктері шегінде дербес әрекет етеді және жоғары тұрған органдарға тікелей бағынбайды.

Англосаксондық жүйе бойынша жергілікті билік пен мемлекеттік билік арасындағы қарым-қатынастар «рұқсат етілмеген нәрсеге тыйым салынады» деген оң құқықтық реттеу қағидасы бойынша құрылады. Осылайша, олар заңда тікелей бекітілген әрекеттерді жасай алады, бұл қағиданы бұзу билікті теріс пайдалану деп танылады және заңсыз болып табылады. Бақылауға келетін болсақ, бұл модельде ол жанама болып табылады және қаржыландыру, тексерулер арқылы, сонымен қатар сот бақылауы түрінде жүзеге асырылады [32].

Англосаксондық құқықтық отбасы АҚШ, Австралия, Ұлыбритания және Канадада қалыптасқан. Кейін ол бірінші муниципалды отбасы деп атала бастады. Англосаксондық құқықтық отбасы жергілікті басқарудың өз қызметін тек заң талаптарына сәйкес жүзеге асыруымен сипатталады. Әйтпесе, сот оны билікті асыра пайдалану деп бағалайды. Штат үкіметі жергілікті басқаруды толығымен бақылай алмайды. Жергілікті басқару органдарының негізгі міндеттері: әлеуметтік қызметтерді, жолдарды, полицияны басқару, құрылыстарды, ғимараттарды және тұрғын үйлерді пайдалану және құру, көлікті басқару.

Жергілікті аумақтық бірліктерден пайда болған ел АҚШ болып табылады, ал жергілікті басқару институты федерация пайда болғаннан кейін мемлекеттік органдар тарапынан ең аз жетілдіруден өтті. Қарапайым сайлаушыларға әртүрлі мәселелер бойынша мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру құқығын беретін

әртүрлі қоғамдық және корпоративтік кеңселер бар [33]. АҚШ қалаларында жергілікті мәселелерді шешу үшін көрсетілген мақсаттар үшін аудан шегінде жұмыс істейтін қоғамдық ұйымдар құрылуы мүмкін, бірақ қызметі белгілі бір әкімшілік ауданды қамтитын қауымдастықтар одақтары да құрылуы мүмкін.

Канададағы мемлекеттік басқару тәжірибесі қызығушылық тудырады. Бұл елдің тәжірибесінде жергілікті референдум мемлекеттік басқару деңгейінде өте белсенді қолданылады, онда әрбір мүдделі адам өзін қызықтыратын мәселе бойынша өз пікірін айта алады. Плебисцит сияқты дауыс беру нысандары да қолданылады. Және мұндай дауыс берудің нәтижелері тек кеңестік сипатта болғанына қарамастан, мұндай дауыс беруде қабылданған шешімнің өзі түпкілікті шешімге шешуші әсер етуі мүмкін.

Ғылыми тәжірибедегі келесі модель *континенттік* деп аталады немесе көбінесе романо-германдық модель деп аталады. Континенттік жүйе сайлау мен тағайындаудың үйлесуімен, сондай-ақ жергілікті билік органдарының қызметін бақылауға көмектесетін орталық биліктің арнайы жергілікті өкілінің болуымен ерекшеленеді. Осылайша, бұл модель, алдыңғысынан айырмашылығы, орталықтандырудың жоғары дәрежесімен ерекшеленеді [34].

Кеңестік жүйе немесе кеңестік үлгі деп аталатын келесі модельдің жоғарыда талқыланған үлгілерден түбегейлі айырмашылығы бар. Бұл жүйені сипаттайтын негізгі белгілер: өкілді және атқарушы органдардың қатаң орталықтандырылуы, оның барлық буындарының иерархиялық бағынуы, өкілді органдардың жалғыз биліктігі [35].

Кеңестердің атқарушы органдары жоғары тұрған органдар мен тиісті кеңеске бағынатын атқару комитеттері болып табылады. Бұл модель, негізінен, басқаруды жоққа шығарады және жергілікті істерді басқаруды мемлекеттік органдарға жүктейді. Халық тек депутаттарды сайлау құқығымен шектеледі, ал партиялық элита нақты билікке ие.

Мұндай жүйе Еуропа елдерінің көпшілігінде салынған. Мемлекеттік басқарудың мұндай жүйесі тиімді жұмыс істейді, мысалы, Францияда, Испанияда, Италияда және т.б. Латын Америкасы және Таяу Шығыс елдеріндегі мемлекеттік басқару континенттік жүйе бойынша да жұмыс істейді. Мұндай жүйе бұрынғы француз отарларының Африка елдерінде де қабылданған.

Франция тәжірибесін пайдалану мүмкіндігіне қатысты мемлекеттік бақылауды жүзеге асырудың ерекше тәртібіне назар аудару керек, бұл, бір жағынан, жергілікті үкіметтің шешімін жоғары тұрған құжатқа сәйкес келтіру немесе оның күшін жою қажеттілігіне негізделуі мүмкін; екінші жағынан, мұндай шешім қабылдаған жергілікті мемлекеттік органды айналып өтіп, әділет органына тікелей жүгінуден тұрады.

Германиядағы жергілікті басқару тәжірибесі Қазақстан үшін пайдалы болады деп ойлаймыз. В.М Авдоница позициясынан Германиядағы мемлекеттік басқару Еуропаның басқа елдеріндегі мемлекеттік басқаруды ұйымдастырумен және оған халықтың қатысуымен салыстырғанда ең дамыған [36].

Муниципалитеттің өкілді органы тұрғындарды жоспарлар мен жобалар туралы, сондай-ақ әлеуметтік, экономикалық, мәдени даму және өзара іс-қимыл мәселелері туралы ақпараттандыруды ұйымдастыруға жауапты. Бұл ретте ақпарат әркімнің өз ұсынысын білдіріп, өз пікірін білдіру мүмкіндігіне ие болатындай етіп ұйымдастырылуы керек.

Неміс мемлекеттік басқару органдарының ережелерінде муниципалитет тұрғындарының қоғамдық іс-шараларға қатысуы және бұл үшін тиісті құрметті лауазымдарды алуы міндетті екендігі қарастырылған. Ал егер мұндай қатысудан бас тартса, онда айыппұл салынуы мүмкін. Осыған қарамастан, аталған елдің мемлекеттің басқару туралы заңнамасы тұрғындар жағында, өйткені тұрғындар тарапынан мемлекеттік басқару органдарына бағытталған, олар қабылдамайтын кез келген сын нысанда көрсетілуі мүмкін.

Польшада мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру тәжірибесі Қазақстан үшін де пайдалы. Осылайша, мұқият сақталған субсидиарлық қағида поляк жергілікті басқару органдарының қызметін ұйымдастыруда үлкен рөл атқарады. Бюджеттік автономиямен үйлесетін бұл қағида жергілікті билік органдарына жергілікті мәселелерді оңтайлы шешуге мүмкіндік береді, бұл тұтастай алғанда бүкіл жүйенің ұтқырлығы мен тиімділігін қамтамасыз етеді. Қазіргі Польшаның мемлекеттік басқару жүйесі ұлттық ауқымдағы тәжірибелік маңызы бойынша қажетті институт болып табылады. Ол азаматтық қоғам институттары, сондай-ақ атқарушы билік жүйесі арасындағы саяси делдалдық және үйлестіру процесі жүзеге асырылатын ерекше рөл атқарады. Бұл, өз кезегінде, халық пен жергілікті билік арасындағы тиімсіз кері байланыс мәселесін шешуге мүмкіндік береді, сондай-ақ дамуына мемлекеттің барлық саяси күштері мүдделі болып табылатын саяси кадрларды іріктеуге ықпал етеді [37].

Польшадағы саяси қайта құрулар мемлекеттің және оның субъектілерінің бүкіл мемлекеттік билік жүйесіне әсер етті. Оның азаматтық қоғам құру жолындағы одан әрі эволюциясы авторитарлық мемлекеттен құқық үстемдік ететін демократиялық мемлекетке өтуді ынталандырды. Саяси жүйенің дамуы мен қызмет етуінің тиісті құқықтық және саяси механизмдері құрылды. Әкімшілік реформа құзыретті мемлекеттік басқарудан аймақтарға беруге әкелді. Польшадағы мемлекеттік басқару органдарының жаңа әкімшілік құрылымы мен менеджменті нақты аймақтық саясатты әзірлеу және жүзеге асыру үшін мүмкіндіктер ашты.

Польшаның аймақтық саясатының мақсаттарын анықтау және оған қол жеткізу процесінде ЕО-ның аймақтық саясат бойынша іргелі қағидаттарын, атап айтқанда: мемлекеттік араласулардың географиялық, пәндік және қаржылық шоғырлануын, ұзақ мерзімді жоспарлауды, серіктестік субсидиарлығын ескеру қажет болды.

Поляк басшысының айтарлықтай экономикалық дифференциациясын ескере отырып, қаражатты бөлу олардың әрқайсысындағы жағдайды ескереді және қаражат ең алдымен ең қолайлы жағдайдағы аймақтарға бөлінеді.

Польшаның референдум өткізу, дербес бюджет пен меншікті қалыптастыру саласындағы тәжірибесі ауылдық елді мекендер деңгейіндегі мемлекеттік

басқарудың қаржылық-экономикалық негіздерін белгілейтін тиісті нормативтік құқықтық базасы бар мемлекеттік басқаруға беру кезіндегі қазақстандық тәжірибеге органикалық түрде сәйкес келеді.

Жергілікті басқарудың келесі моделі - *ибериялық үлгі*. Осы үлгіге сәйкес әкімшілік-аумақтық бөліністің барлық деңгейінде жергілікті кеңестер, сондай-ақ жергілікті басқару органдарының басшылары – алкальдтер немесе регидорлар сайланады. Әкімшілік басшыларын жергілікті халық немесе кеңес сайлайды.

Бұл модельдің басты ерекшелігі – мемлекеттік биліктің тағайындалған өкілдері жоқ, бірақ сайланған басшы орталық үкіметпен бекітілуі керек, өйткені оның белгілі бір аумақтағы өкілі және екі бағытта әрекет етеді: бір жағынан, ол кеңестің атқарушы органының сайланған басшысы, ал екінші жағынан, мемлекеттік басқару органдарының қызметіне бақылауды жүзеге асыратын орталық үкіметтің өкілі ретінде әрекет етеді.

Мұндай жүйенің артықшылығы – өкілді және атқарушы биліктің бірлігі, ал кемшілігі – авторитаризмнің болуы. Алькальдада жергілікті басшылық пен ұлы күштің негізгі тұтқалары бар [38].

Н.М. Мағанов атап көрсеткендей, халықты жергілікті басқаруды жүзеге асырудан шеттету болашағынан аулақ болу керек және бұл үшін Франция тәжірибесін пайдалану қажет; осы мақсаттар үшін қалалық және муниципалдық аудандарды емес, қаланы және басқа да жақын орналасқан елді мекендерді қамтитын муниципалитетаралық бірлестіктер құру қажет [39].

Шығыс Еуропа мемлекеттері посткеңестік кезеңде тарихи қалыптасқан ұқсас саяси құрылымға ие. Мысалы, Болгария – Еуропалық жергілікті басқару хартиясына қол қойып, ратификациялаған елдердің бірі. Болгарияда әлеуметтік қызмет көрсету, азаматтарды шешім қабылдау процесіне тарту, жергілікті қоғамдастық жиналыстарын өткізу, ауылды дамытудың жылдық жоспарын шешу, салықтар мен айыппұлдарды жинау және т.б. жергілікті деңгейде өтеді. Стратегиялық жоспарлау процесінде өңірлік кеңестердің рөлі мен функциялары, сондай-ақ олардың аудандық даму кеңестерімен өзара іс-қимылы, жергілікті деңгейде күрделі әлеуметтік мәселелерді шешу, әлеуметтік қызметтерді үкіметтік емес ұйымдарға тапсыру жоғары [40].

Финляндияда муниципалитеттердің еркіндігін кеңейту бойынша эксперимент жүргізілуде және бүгінгі таңда оған муниципалитеттердің жартысынан көбі қатысуда. Ол қатысудың декларативті қағидатына негізделген: муниципалитет Ішкі істер министрлігіне экспериментке қосылу туралы шешімді хабарлайды, содан кейін ол арнайы уақытша заңға сәйкес өзінің басқаруымен еркін айналыса бастайды. Экспериментке қатысушылар үшін муниципалитетаралық ынтымақтастық еркін жүреді, кейбір мемлекеттік қызметтерді жекешелендіру процесі жүріп жатыр, бухгалтерлік есеп жеңілдетілді [41].

Сонымен қатар, біз А.А. Голубчикова азаматтардың ұйымдастыруының әртүрлі нысандарын одан әрі қалыптастыру және жүзеге асыру болашағын көп

жағдайда азаматтардың өздерінің жергілікті қоғамдастықтың қоғамдық өміріне қатысу процесіне қатынасына және азаматтық белсенділік дәрежесіне байланысты екенін айтты [42].

Сондай-ақ, шет мемлекеттердің заңнамасында халықтың жергілікті басқарудың өте қызықты және жаңа нысандарының болуы туралы айту керек, олардың ережелері мемлекеттік басқару туралы заңнаманы одан әрі дамытудың бөлігі ретінде таңдамалы түрде тарихи және басқа да жергілікті дәстүрлерді ескере отырып Қазақстанда пайдаланылуы мүмкін.

Қазақстандағы мемлекеттік басқару моделін батыстықтан ерекшеленетін бірегей тарихи тәжірибеге байланысты жоғарыда аталған үлгілердің бірімен байланыстыру айтарлықтай қиын. Қазақстандағы жергілікті басқару моделін континенттік деп жиі атайтынына қарамастан, мұнымен келісе алмаймыз, өйткені осы саладағы зерттеушілердің пікірінше, Қазақстан жергілікті басқарудың аралас моделімен көбірек байланысты, ол англосаксондық та, континенттік те ерекшеліктерін, белгілі бір аймаққа тән спецификалық белгілердің болуын біріктіреді [43].

Сондай-ақ ТМД елдерінде жергілікті деңгейде мемлекеттік билікті аумақтық қалыптастыруда әртүрлі дәстүрлер дамып келеді. Территориялық қайта құрулар жүргізілуде, оның мәні не облыстар мен аудандардың бірігуі, не соңғысының бөлшектенуі, бұл мемлекеттік билікті халыққа жақындату ниетімен түсіндіріледі.

2-тарау. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқару жүйесінің құрылысы

2.1 Әкімдіктердің қызметін қалыптастыру және дамыту

Бүгінгі таңда мемлекеттің негізгі мақсаттарының бірі болып ол азаматтардың заңды мүдделері болып табылады, мемлекеттік органдардың институттары мен құралдары өзгеріп жатыр. Көптеген елдерде мемлекеттік басқару жүйесі өзгеруде. Қазақстанда да мемлекеттік аппарат жүйесін реформалау дәйекті түрде жүргізілуде. Дегенмен, мемлекеттік қызметтегі адами капиталдың сапасын арттырумен қатар, мемлекеттік басқару жүйесіндегі шешуді талап ететін көптеген мәселелер бүгінгі күні өзекті болып отыр.

Жергілікті әкімдіктер басқарудың үш деңгейінен тұрады: облыстық, қалалық/аудандық және ауылдық [44]. Бұл жүйенің үстінде қызметтің негізгі бағыттарын әзірлейтін, мемлекеттік саясаттың, оның ішінде жергілікті жерлерде іске асырылуын бақылайтын және үйлестіретін Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігі мен Қазақстан Республикасының Үкіметі тұрады.

1993 жылдың ҚР Конституциясының 90-бабында (күші жойылған) жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу үшін мемлекеттің әкімшілік-аумақтық бөлінуін ескере отырып, жергілікті өкілді және атқарушы органдар құрылған. Сондай-ақ жергілікті өкілді органдарды халық бес жыл мерзімге сайлайтыны, ал жергілікті атқарушы органдардың құрамы тағайындау арқылы жүзеге асырылатыны айтылды. Конституциялық нормаларға сәйкес жергілікті атқарушы органдардың белгілі бір иерархиясы құрылып, олардың тік иерархиясының бір бөлігі тікелей ҚР Президентіне байланысты болды. Бұл олардың шешімдері, егер олар қолданыстағы заңнамаға қайшы келсе, сот тәртібімен де, әкімшілік жолмен де жойылуы мүмкін дегенді білдіреді.

Е.С. Майшекина атап өткендей, жергілікті өкілді органдардың шешімдері сот тәртібімен немесе заңда белгіленген өзге тәртіппен ғана жойылуы мүмкін. Бұл бөліктегі конституциялық нормалар негізінен құқық қорғау органдарының қызметкерлерін келешек норма шығару шешімдеріне бағыттайтын жалпылама сипатта болды. Алайда, сонымен бірге жергілікті мемлекеттік органдардың конституциялық-құқықтық құрылымы өкілді биліктің салыстырмалы толықтығына көбірек бағытталды [45]. Бұл салыстырмалылық соңғысының өкілеттіктерінің жергілікті маңызы бар мәселелер бойынша шектелуінен, сондай-ақ оларды мерзімінен бұрын тоқтатуға уәкілетті Парламентпен – ҚР Жоғарғы Кеңесімен қарым-қатынасынан туындады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттіктерін қайта бөлудің әзірленген үлгісі «өтпелі» болды, өйткені оны құру кезінде кеңестік мемлекеттік басқару құрылымы қолданылды, ал сайланбалы органдардың тәуелсіздігі, тіпті олардың қызмет аясы шектеулі болса да күшейтілді. «Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 10 желтоқсандағы Заңымен (күші жойылған) жергілікті мемлекеттік органдар

түпкілікті орталықсыздандырылды: мәслихаттар бағыныстылық катынастарымен және тігінен байланысқан жоқ (3 бап).

Алайда, Қазақстанның әкімшілік-аумақтық бөлінуі көп сатылы болып қала бергендіктен, жоғары тұрған мәслихаттардың болуы қажет болды (мысалы, облыстар мен аудандардың құрылымдарын ескере отырып) мәслихаттар, ал жергілікті әкімшіліктер (атқарушы органдар) мемлекеттік органдардың жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін жауапты болды. Осылайша, жергілікті басқаруды орталықсыздандыру және өкілетті органдардың атқарушы органдарды бақылауы олардың функцияларын бөлуге және дағдарыс кезеңінде жергілікті басқаруды ішінара оңтайландыруға ықпал етті.

1995 жылы Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясы қабылданғаннан кейін бұл үлгі жаңа ерекшеліктерге ие болды [46].

Жергілікті деңгейде өкілді және атқарушы билік элементтерін сақтай отырып, олардың арасындағы нақты теңгерім құрылды және кейіннен жетілдірілді. Жергілікті басқару органдарының дербестігі оларға заңмен берілген өкілеттіктер шегінде конституциялық кепілдіктер алды (ҚР Конституциясының 89-бабының 4-тармағы). Жергілікті басқаруды тікелей халықтың сайлау арқылы да, сайланбалы органдар арқылы да жүзеге асыру қағидасы.

Жергілікті атқарушы органдар тік құрылымды қалыптастыруды жалғастырды, оның құрылымында олардың басшыларын (әкімдерін) жоғары тұрған басшылардың, оның ішінде мемлекет басшысы тағайындауы тәжірибеде болды. Бұл ретте ҚР Президентінің әкімдерді қызметінен босатуға құқығы болды. Мәслихаттардың шешімдерінің күшін тек сот тәртібімен, ал әкімдердің шешімдері мен өкімдерінің күшін тік бағыныстылық тәртібімен (жоғары тұрған әкім, үкімет) жоюға болады. Бұл құқықтық актілердің әрекет ету аясы тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктердің аумағымен шектелді.

2001 жылы «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» ҚР Заңы қабылданып, ол әкімшілік-аумақтық бірліктерді басқару схемасын белгіледі және жергілікті мемлекеттік басқаруды қалыптастыру мен құзыреті туралы конституциялық ережелерді бекітті. Ол бұрын қолданылып жүрген нормативтік құқықтық актілермен белгілі бір сабақтастықты сақтап, стратегиялық басымдықтарды кейіннен әзірлеу үшін біртұтас негіз құрды, оларды шешу жергілікті басқару деңгейінен басталады. Заң жергілікті өзін-өзі басқару органдарының ұғымын айқындайды, оған сәйкес олар осы Заңға сәйкес жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу функциялары жүктелген органдар болып табылады.

Бүгінгі таңда жергілікті мемлекеттік басқарудың функциялары жергілікті мемлекеттік органдарға, атап айтқанда әкімге (жергілікті атқарушы органның басшысы), әкімдікке (жергілікті атқарушы органға), жергілікті басқарудың аумақтық кеңесіне (әкімдік жанындағы консультативтік-кеңесші орган) жүктелген [47]. Осылайша, Қазақстандағы жергілікті мемлекеттік органдарды жергілікті басқаруды жүзеге асыру функциялары жүктелген жергілікті мемлекеттік органдар ұсынады.

1985 жылғы Еуропалық жергілікті өзін-өзі басқару хартиясында бекітілген жергілікті өзін-өзі басқару қағидасы мынаны білдіреді:

- жергілікті басқару органдарының жергілікті мәселелерді шешудегі дербестігі;

- заңдарда белгіленген нақты өкілеттіктер мен құзыреттер;

- орталық үкімет белгілеген шектерде экономикалық тәуелсіздік;

- жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өз өкілеттіктерін жүзеге асыру кезінде автономияны қорғау мақсатында соттық қорғауға құқығы [48].

Ә.Кемелбеков атап өткендей, жергілікті басқарудың Еуропалық хартиясында бекітілген жергілікті басқаруды ұйымдастырудың іргелі қағидаттары тұрғысынан жергілікті басқару органдарының функцияларын біріктіруден туындаған жергілікті мемлекеттік органдардың дуализмі басқару, құқықтық қайшылық туғызады және жергілікті басқару идеясын бұрмалайды [49].

Жергілікті басқаруды ұйымдастыру үшін әмбебап өкілеттіктерді беру қағидасы Қазақстан Республикасында сұранысқа ие екендігін дәлелдеді және қазіргі уақытта жергілікті деңгейде басқару мен өзін-өзі басқару сәтті үйлеседі. «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» ҚР Заңының нормаларында жүзеге асырылған негізгі идея халықтың мемлекеттік істерді басқаруға тікелей қатысуын қамтамасыз ету болды. Сондықтан да жергілікті маңызы бар аса маңызды мәселелерді шешу жергілікті қоғамдастық жиналысында айтылған ерік-жігерді білдіруден басталады.

Бүгінде Қазақстандағы заңға бағынатын әрбір азамат жергілікті деңгейде басымдықтарды анықтауға атсалысады деп нық сеніммен айтуға болады. Әкімдер мен мәслихаттар дереу есеп береді, өйткені олар өздеріне жүктелген функциялардың орындалуы туралы ақпарат беруге міндетті, сонымен қатар, жиналыс сайлайтын жергілікті қоғамдастық жиналысы коммуналдық меншікті басқару мәселелері бойынша шешімдерді, бюджет жобасын, коммуналдық мүлікті иеліктен шығару жобаларын келіседі («Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» ҚР Заңының 39-3 бабы).

Сонымен қатар, халық сайлайтын мәслихаттардың жергілікті жұртшылықтың жиналуы мен жиналуына ешқандай ықпалы жоқ. Олардың құзыретіне жергілікті маңызы бар кең ауқымды мәселелер (жер қатынастары, абаттандыру, жылу беру маусымына дайындық және өткізу) кіреді. Сонымен қатар, олар әкімнің ұсынуы бойынша әкімдіктердің (жергілікті атқарушы органдардың) жеке құрамын құрады. Өз кезегінде аудандық маңызы бар қаланың, кенттің, ауылдық округтің, ауылдың әкімін халық тікелей сайлау арқылы сайлайды. Басқа әкімшілік-аумақтық бірліктердің әкімдері лауазымға тиісті мәслихаттың келісімімен тағайындалады.

Қазақстан Республикасындағы жергілікті басқару органдары құрылымының әртүрлі сегменттері арасындағы қарым-қатынастың жоғарыда келтірілген диаграммасына сүйене отырып, оның әкімшілік-аумақтық бірлік

тұрғындарының тікелей еркін білдіруінің елеулі ықпалында екендігі туралы қорытынды жасауға болады. Бұл механизмнің бірде-бір буыны ел тұрғындарының тікелей қатысуынсыз, еркін сайлау нәтижесінде жүзеге асырылатын немесе жанама түрде халық сайлаған өкілдер жүзеге асырмай қалыптаспайды.

Орталықсыздандыру, жергілікті атқарушы органдардың дербестігі және азаматтарды басқару үдерісіне кеңінен тарту қуатты аймақтардың қалыптасуы мен дамуына ынталандыру болады. Бұл тұжырымдар дамудың үш негізгі кезеңіне негізделген ЭЫДҰ пайдаланатын мемлекеттік қызметті бағалаудың тұжырымдамасына негізделген және Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің жай-күйі туралы Ұлттық баяндамаға сәйкес келеді: кәсіби, стратегиялық және инновациялық. Қазақстанның мемлекеттік қызметін ЭЫДҰ сарапшылары стратегиялық элементтері бар кәсіби ретінде бағалайды [50].

Халық пен жергілікті басқару деңгейінің жақындасуы олардың арасындағы өзара іс-қимылды жеңілдететін және өмір сүру сапасын, қауіпсіздікті және еркін қарым-қатынасты жақсартуға көмектесетін жаһандық үрдіс болып табылады деп үміттенеміз.

Осылайша, жергілікті атқарушы органдардың құрылымдық бөлімшелері арасында халық мүддесі үшін жедел дербес шешімдер қабылдауға бағытталған өзара қарым-қатынастар жүйесін құру арқылы жергілікті атқарушы органдардың құрылымын қайта құру күш-жігердің негізгі бағыты болып табылады.

Бұл мәселе ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауын жүзеге асыру тұрғысынан ерекше өзекті болып табылады, онда жалпы мемлекеттік қызмет жүйесін қайта жаңғырту, шешім қабылдау тәсілдері мен кадрлық құрамды қайта қарау қажеттігі көрсетілген. Сонымен қатар, мемлекеттік аппаратты 25%-ға қысқартуға бұйрық берілді [51]. Мұндай қысқарту сөзсіз мемлекеттік аппарат құрылымын, оның ішінде жоғарыда атап өткендей, мемлекеттік басқару жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылатын жергілікті атқарушы органдар жүйесінде өзгерістерге алып келеді [52]. Осындай құбылыстар белгіленген қызметтерді бөлуге және белгіленген бизнес-процестерге әсер ететін, ұсынылатын қызметтердің сапасына қауіп төндіретін белгілі бір тәуекелдерді тудырады [53]. Сонымен бірге, реформа қазақстандық шындыққа бейімделген халықаралық тәжірибені енгізуге және халықтың өмір сүру сапасын қамтамасыз ететін түбегейлі жаңа құрылымдарды салуға мүмкіндіктер ашады.

Нәтижеге байланысты және цифрландыруды ескере отырып, мемлекеттік қызметкерлердің санын қысқарту туралы шешім қабылданды. Үнемделген қаражатты пайдаланып, қалған қызметшілердің еңбекақысы көтерілді. Сондай-ақ, 2021 жылдың 1 шілдесінен факторлық-баллдық шкала енгізілді. Бұл мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігі мен ынтасының артуына әкелді. Бұл сапа мәселесін шешуге және қайталанатын функцияларды, соның ішінде жергілікті басқару деңгейінде жоюына бағытталған.

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының болашағы үшін мемлекеттік билік институттары мен қазіргі уақытта ағымдағы шындыққа сәйкес келмейтін халық арасындағы қарым-қатынасты түрлендіру қажет. «Естіуші мемлекет» Тұжырымдамасының негізгі элементтерін іске асыру осы өзгерістерге ықпал етіп, барлық мемлекеттік институттардың жұмысын өзгертуі тиіс, бұл барлық деңгейдегі мемлекеттік және жергілікті атқарушы және өкілді органдардың ашық жұмысына әкеледі [54].

Сонымен қатар, ауылдық округтерде жергілікті басқару органдарын құру кезінде келесі сайлау жылына дейін Қазақстан Республикасында жергілікті басқаруды күшейту жоспарлануда: биылдан бастап ауылдық округтер әкімдерінің, сондай-ақ кеңестердің (жиналыстар) тікелей сайлауы өткізіледі. Жоғарыда келтірілген концептуалды идеялардан біз Қазақстандағы жергілікті басқаруды жетілдірудегі негізгі басымдық халықтың өкілді институттарды қалыптастыруға қатысуын арттыру арқылы оны одан әрі орталықсыздандыру болады деген қорытынды жасауға болады. Бұл тәсіл азаматтардың беделі мен сенімін пайдаланатын аумақтардың тұрғындарын жергілікті басқару органдарына қосуға ғана емес, сонымен қатар оларды аумақтың қажеттіліктері үшін игеруді көздейтін бюджеттік қаражатты мақсатты мақсатқа сәйкес ұтымды пайдалануға мүмкіндік береді.

Жергілікті әкімдіктерге аймақтың ерекшелігіне қарай функционалдық міндеттер ауқымын дербес анықтау мүмкіндігі берілсе, дұрыс болар еді деп ойлаймыз. Бұл ретте ауылдық аймақтарда маңызды мәселелер бойынша халықтың пікірін ескеру қажет, өйткені бұл тұрғындардың мәселелерін тиімдірек шешуге және халықтың азаматтық сана-сезімін арттыруға мүмкіндік береді.

2.2 Әкімдіктердің қызметін ұйымдастырудың қазіргі жағдайы

Қазақстанда мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару жүйесін реформалау жұмыстары жүргізілуде. Жергілікті басқару – халыққа ең жақын әкімшілік. Оның жақындығы мемлекеттік билік иерархиясындағы орнымен ғана емес, атқаратын қызметтерімен де анықталады. Жергілікті мәселелермен айналыса отырып, ол осы аумақта тұратын барлық халықтың мүддесі үшін оларды жүзеге асыруы керек.

Дамыған елдердің көпшілігі жергілікті басқару мен өзін-өзі басқару үлгілерін жетілдіруге ұмтылуда. Басқарудың бұл деңгейі халыққа ең жақын болып табылады және халықтың негізгі өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру мәселелерін шешеді. Жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқаруды ұтымды құру кезінде жергілікті ресурстар оңтайлы жұмсалып қана қоймай, халықтың билікке деген сенімі де айтарлықтай артады.

Әкімшілік-аумақтық бірліктер халқының өмір сүруін тікелей қолдау жөніндегі өкілеттіктердің жергілікті басқару жүйесіне беруі бүкіл мемлекеттік

басқару жүйесінің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін айтарлықтай арттырады. Бұл объективті қажетті процеске көптеген мәселелердің шешілмеуі және заңнамалық реттеудің әлсіздігі кедергі келтіруде. Қазақстан Республикасындағы жергілікті басқаруды жүзеге асырудағы және тиісті заң жобаларын әзірлеу әрекетіндегі ең маңызды олқылық жергілікті басқарудың біртұтас жүйесін алдын ала қалыптастырмай және тәуекелдерді басқару стратегиясын әзірлемей, оларды бөлшектеп іске асыру болды. Жергілікті саяси қақтығыстарды тудыруы мүмкін әкімдіктердің жұмыс істеуі. Корпоративтік мүдделерге қол жеткізу үшін жергілікті басқару органдарына қосылуға мүдделі әлеуметтік топтар бар: жеке пайданы алуға мүдделі бюрократия бөлігі; экономикалық негізделген жергілікті бизнес өкілдері; жергілікті қылмыскерлер, сондай-ақ радикалды діни ағымдардың өкілдері.

Еліміздің 2017 жылға дейінгі бюджет жүйесі 3 деңгейден тұрған. 2018 жылдан бастап «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2018 жылғы 28 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңының қабылдануына байланысты дербес бюджет және әкімдіктердің коммуналдық меншігі енгізілді, әкімдік органдарының бюджет процесін және коммуналдық шаруашылықты басқарудағы құзыреті кеңейтілді [55].

Бірқатар заңнамалық актілерге (Бюджет, Салық және Азаматтық кодекстерге, «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы», «Мемлекеттік мүлік туралы», «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңдарына) толықтырулар мен өзгертулер енгізілді. Сонымен қатар, әліде әкімдіктер қызметіндегі бірқатар шешілмеген мәселелер бар.

Мысалы, Астана қаласы Алматы ауданы әкімдігінің бюджетін талдау 376 мың адам тұратын 2023 жылы 6 бюджеттік бағдарламаны іске асыруға 22,9 млрд теңге бөлінгенін көрсетті:

- көшелерді жарықтандыру (1,39 млрд.);
- санитарлық тазалықты қамтамасыз ету (8,7 млрд.);
- жерлеу орындарын күтіп ұстау (29 млн.);
- абағандыру және көгалдандыру (12 млрд.);
- әкімнің қызметін қамтамасыз ету (612 млн.);
- мемлекеттік күрделі шығындар орган (500 млн.).

Мәселен, 1 адамға Алматы ауданы әкімдігінің бюджеті 60,8 мың теңгені құрады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Бюджет кодексінің 56-1-бабының 3-тармағына сәйкес осы салалардағы шығыстарды басқа бюджеттік деңгейлерден қаржыландыруға жол берілмейді. Нәтижесінде қаржыландыруды қажет ететін аймақтар қалдық негізінде қаражат алады немесе мүлде қаржыландырылмайды.

Жүзеге асырылып жатқан жергілікті басқаруды реформалау жүйесінің мәні көптеген жағымды аспектілерге ие, бірақ негізгі артықшылығы - мемлекеттік органдармен тұрақты ынтымақтастықта белсенді басқару жүйесін құру. Ең дұрысы, әрбір қазақстандық жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу қажеттілігін сезініп, өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға сенуі керек.

Кейбір зерттеу ұсыныстары өзекті болып қала береді:

- әкімдердің есеп беру кездесулерін, жергілікті қоғамдастықтардың жиындары жұмыс істейтін халықтың қатысуына мүмкіндік беретін сағаттарда өткізуге;

- әкімдер есептерінің толық нұсқасын, қаражаттардың кірістері мен шығыстары жоспарларын, тиісті ауданның азаматтық бюджетін және жергілікті халық үшін маңызды басқа да ақпаратты жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында жариялауға. Осы ақпаратты ауданның барлық ауылдары арасында қағаз жүзінде тарату;

- жоғары тұрған органдармен және үкіметтік емес ұйымдармен бірлесіп, жергілікті басқаруға қатысу мәселелері бойынша халықтың құқықтық сауаттылығын арттыру;

- жергілікті халыққа мәслихаттар арқылы ауылдық округтер әкімдеріне кандидаттар ұсыну құқығын беру, сондай-ақ өзін-өзі ұсыну мүмкіндігін енгізу.

- әкімді өз міндеттерін орындамаған жағдайда, мәслихатқа қызметінен босату құқығын беруге;

- әкімдердің халық алдындағы есеп беру кездесулерінің санын көбейту;

- мәслихаттарға тиісті аудандарға қатысты мәселелер бойынша жергілікті билік органдарынан халыққа қосымша есеп беруді талап ету құқығын беру;

- жергілікті қоғамдастықтардың шешімдеріне басымдық берілетін әкімдердің шешімдерін мәслихаттармен келісу тетіктерін әзірлеу және заңнамаға енгізу.

Жергілікті басқаруды құрудың негізгі принциптерін тұжырымдайтын Еуропалық Хартияда екінші принципке ерекше назар аударылады: қоғам мен мемлекетті басқару жүйесіндегі жергілікті басқаруды ұйымдастырушылық оқшаулау, оның мынадай ережелері бар:

- 1) жергілікті мемлекеттік органдарды құруға, мемлекеттік органдардың және мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының жергілікті өзін-өзі басқару органдарын тағайындауына жол берілмейді;

- 2) мемлекеттік органдардың және мемлекеттік лауазымды адамдардың жергілікті өзін-өзі басқаруды жүзеге асыруына жол берілмейді;

- 3) жергілікті мемлекеттік органдардың лауазымды адамдары мемлекеттік қызметшілер санатына жатпайды;

- 4) жергілікті мемлекеттік органдардың және жергілікті мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының шешімдерін оларды қабылдаған органдар мен лауазымды адамдар жоюы немесе сот шешімімен жарамсыз деп тануы мүмкін. Облыстың, республикалық маңызы бар қаланың және астананың немесе ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті халқы жергілікті мәселелерді шешу үшін өкілді органдар ретінде мәслихаттарды сайлайды. Бұл

ретте әкімдер жергілікті басқару жүйесіне біріктірілген және мемлекеттік басқару функцияларымен қатар жергілікті мемлекеттік органдардың міндеттерін де жүзеге асырады. Осылайша, жергілікті мемлекеттік органдар өкілді органдар – Мәслихаттар және атқарушы мемлекеттік органдар – Әкімдіктер («Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 2-1-бабына сәйкес).

Қазақстан Республикасындағы қазіргі жағдайдағы жергілікті мемлекеттік басқару жүйесі Еуропалық Хартиядағы жергілікті өзін-өзі басқарудың классикалық қағидастарына толық сәйкес келмейді, өйткені ол Хартия ратификацияланбаған. Кез келген заманауи демократияның негізгі элементі өзін-өзі басқару болып табылады. Бұл атрибутсыз азаматтық қоғам құрылып жатыр деп жариялау дұрыс емес. Азаматтық қоғамның толыққанды дамуына жергілікті халықтың мүдделерін қорғаудың негізгі құралына айналуға арналған жергілікті басқару институтын енгізу және жүзеге асыру арқылы қол жеткізуге болады. Дегенмен, осы уақытқа дейін жергілікті басқару Қазақстандағы азаматтық қоғамның ең аз дамыған институттарының бірі болып табылады.

Көптеген еуропалық елдерден (Венгрия, Чехия, Словакия, Эстония және т.б.) үлгі ала отырып, елді мекендерде азаматтардың еркін білдірудің келесі маңызды нысандарын шоғырландыру үшін заң шығару қажет сияқты: жергілікті референдум, жергілікті қоғамдық бастама (халықтың жергілікті маңызы бар мәселелерді өз құзыреті шегінде басқару органының қарауына енгізуі үшін) және жергілікті қоғамдық тыңдаулар.

Заңнамада мәслихаттардың өзін-өзі басқарудың тиімділігі мен саяси рөлін арттыратын, Парламент Сенаты депутаттарының өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату үшін сайлаушылардың – мәслихат депутаттарының өкілеттігін жүзеге асыру тәртібін айқындайтын нормалар көзделген (24-1 бап). «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» ҚР Заңымен мәслихатқа осы органның ұйымдастырылу тәсіліне (тағайындалу немесе сайлау) қарамастан, әкімге сенімсіздік білдіру құқығын береді (24 бап). Сенімсіздік білдіру рәсімінің уақытша кезеңдері жауапты, бірақ тәжірибесі жоқ әкімге өз жұмысындағы кемшіліктерді жоюға мүмкіндік беруі мүмкін, бұл Заңның жаңа редакциясына неғұрлым теңгерімді, оңалту сипатын береді. Жаңа ережеге сәйкес, бұл мәселе бойынша шешім қабылдау үшін мәслихат депутаттарының жай көпшілік дауысы жеткілікті. Бұл теңгерімсіздік үкіметтің жоғарғы деңгейіне қарағанда көбірек болатын жергілікті деңгейде тежеу мен тепе-теңдіктің жұмыс істеуіне мүмкіндік береді.

Алғаш рет аталған Заңының 21-бабының 4-тармағының жаңалығына сәйкес сәйкес мәслихат депутатына өз міндеттерін орындамағаны және (немесе) тиісінше орындамағаны, сондай-ақ мәслихат регламентінде белгіленген депутаттық әдеп нормаларын бұзғаны үшін мынадай жазалау шаралары қолданылуы мүмкін:

- 1) айыптау;
- 2) көпшілік алдында кешірім сұрауға мәжбүрлеу.

Шенеунікті сайлаудың ең демократиялық тәртібінің өзі оның халық алдындағы жауапкершілігін білдірмейді. Саяси тәжірибе көрсеткендей, әкімнің, президенттің, премьер-министрдің сайлаушылар алдындағы жауапкершілігі сайлау қағидасының өзі арқылы жүзеге аспайды. Ең бастысы - билікті теріс пайдаланудың алдын алу және сайланған басшыны бақылау, олардың өкілеттіктерінің көлемінен шықпау үшін жеткілікті органдар мен мекемелердің болуы.

Жоғарыда ұсынылған шаралардың нәтижесі түптеп келгенде жергілікті басқаруды дамыту саясатын іске асыру болады, бұл өз кезегінде халық, жергілікті басқару және мемлекеттік басқару органдарының өзара әрекеттесу жүйесін құруға, тиімді жұмыс істеуіне: халықтың рөлін арттыру, оның жергілікті маңызы бар мәселелерді сапалы шешуге қатысуын; әрбір елді мекенде халықтың өмір сүру деңгейін арттыруды; аймақтағы және жалпы мемлекеттегі саяси тұрақтылықты арттыруды; құқықтық мемлекеттің негізі болып табылатын дамыған азаматтық қоғам құруды қамтамасыз етеді.

Мемлекеттік органдардың жергілікті басқару органдарының және олардың органдарының қызметінде сақталуы тиіс заңдарда белгіленген ережелерді, рәсімдерді және басқа да талаптарды сақтауын бақылау мүмкіндіктері мен шектерін нақтылау маңызды. Дәл осы саладағы тиісті реттеудің жоқтығы мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару органдары арасындағы қарым-қатынаста мәселелер тудырады.

Жергілікті басқару мен мемлекеттік органдардың өзара қарым-қатынасы күрделі: бір жағынан, жергілікті мемлекеттік басқару жергілікті маңызы бар мәселелерді дербес шешуге құқылы, екінші жағынан, ол мемлекеттік органдар жүйесімен байланысты. Мәні бойынша жергілікті басқару азаматтық қоғам мен мемлекетті байланыстырушы буын болып табылады, сонымен бірге ауылдық округ тұрғындарының мүддесін қорғайды. Мұндай жағдайда мемлекеттің жергілікті басқарудың тәуелсіздігіне кепілдік беретін және оның барлық істеріне мемлекеттің толық араласуына, толық ұлттандыруға жол бермейтін шектеу тетіктерін енгізе алуы маңызды.

Мемлекеттік органдар мен жергілікті басқарудың өзара іс-қимылын жалпы ұлттық және жергілікті мәселелерді бірлесіп шешуге бағытталған ұйымдық-құқықтық нысандар мен әдістердің жиынтығы ретінде анықтауға болады. Бұл өзара іс-қимыл келесілерді анықтайтын белгілі бір қағидаларға негізделеді: мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару арасындағы қарым-қатынас қандай болуы керек; осы органдардың бір-бірімен қарым-қатынасындағы мінез-құлық үлгісі қандай болуы керек; олардың негізінде қандай идеялар жатуы керек. Мәселенің күрделілігі мемлекеттік билік пен жергілікті басқарудың ұйымдастырылуы мен қызметінің қағидаларын және олардың өзара қарым-қатынастарын ұйымдастыру қағидаларын ажырату қажеттілігінде.

Бүгінде жергілікті халық өз ауылының жай-күйіне – оның шешімдеріне өзі жауапты болса, осы әкімшілік бірліктердің әкімдері мен жергілікті халықтың жиналыстары мен жиындарына қатысатын белсенді азаматтардың жауапкершілігі күрт артуда. Енді елді мекендердің әкімдері мен жергілікті

тұрғындардың өздері салық пен айыппұлды төлеуге барлығын қажет етеді - бұл, мысалы, су тасқынынан қорғайтын бөгет салу немесе жол жөнделетінін анықтайды.

Осы елді мекенде не істеу керектігін түсінетін адамдар үлкен сұранысқа ие және қажет болады. Жергілікті органдар шешімдерінің тиімділігі, аудандық мәслихат депутаттарының саяси салмағы артуы керек.

Бюджеттік қаражаттың жұмсалуды қадағалау барысында қоғамның, үкіметтік емес ұйымдардың, саяси партиялардың, қоғамдық кеңестердің, әрине, бұқаралық ақпарат құралдарының ролін арттырған жөн. Неғұрлым ашықтық жоғары болса, соғұрлым бюджеттік инвестициялардың тиімділігі артады. Жергілікті басқару органдары мен тұрғындар арасындағы байланыс тұрақты және үздіксіз болуы керек.

Қазақстан Республикасындағы жергілікті басқаруды қалыптастыру – бұл мемлекеттік және азаматтық қоғам институттарының дамуына, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының жалпы деңгейіне, басқа да факторлар мен жағдайларға тікелей әсер ететін көп сатылы және серпінді процесс деп Қазақстан Республикасындағы жергілікті басқаруды дамытудың 2015-2020 жылдарға арналған Тұжырымдамасында атап көрсетілгендей, жергілікті халықтың өмірі болып табылады [56]. Бүгінгі таңда ешкім өз елінде саяси жүйенің қандай да бір идеалды үлгісін жасадым деп шындап айта алмайды, өткен жылдардағы орын алған кемшіліктер мен қателіктерді ашық жариялайды, оларды кезең-кезеңімен жоюды, жаһандық демократиялық саясат шеңберінде эволюциялық дамуды көздеген дұрыс болады.

Жергілікті ақсақалдар кеңесінің беделін көтеру қажет, өйткені Қазақстанда жергілікті басқаруды ұйымдастырудың тарихи тәжірибесі дала демократиясы институтының дәстүрінің бар екенін көрсетеді. Ақсақалдар кеңесі қызметі өзекті, маңызды мәселелерді көтеруге мүмкіндік береді. Мемлекеттік органдар өкілдерінің ақсақалдарға құрметпен қарауы өзара тиімді және нәтижелі әрекет етуге және бірлескен шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Және де жыл сайын Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігіне «Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару» ұлттық баяндамасын дайындап, жариялауды ұсынамыз.

Үкіметтік емес ұйымдарды және азаматтық қоғамның басқа да институттарын жергілікті басқаруды жүзеге асыруға және дамытуға қатысуға, оның ішінде мемлекеттік гранттар және әлеуметтік тапсырыстар жүйесі арқылы мемлекеттік ынталандыру қажет.

Республика тұрғындары арасында жергілікті басқаруды жүзеге асыруға қатысу мәселелері бойынша жүйелі негізде ақпараттық-ағарту жұмыстарын жүргізу қажет.

Жергілікті басқару органдарының қызметін мемлекеттік ақпараттық тапсырыс жүйесі арқылы ресми бұқаралық ақпарат құралдарында, сондай-ақ жеке бұқаралық ақпарат құралдарында көрсетуді қамтамасыз етуді ұсынамыз.

2.3 Е-Үкімет жүйесіндегі электрондық әкімдіктер

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қарқынды жаңарту аясында мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы, қолжетімділігі және айқындығы халық пен билік арасындағы тығыз өзара іс-қимылға кең мүмкіндіктер береді. Интернет-платформалардың өсіп келе жатқан рөліне бірегей жауап «мемлекеттік органдар – қоғам» және «қоғам – мемлекеттік органдар» қағидалары бойынша өзара іс-қимыл моделі жүзеге асырылатын «Ашық үкімет» абсолютті цифрлық кері байланыс механизмін құру болды.

Қазіргі уақытта мемлекет пен оның негізгі институттарының белгілі бір трансформациясы жүріп жатыр. Бұл ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы мен қоғамның жан-жақты цифрлануымен байланысты. Әлеуметтік желілердің, Интернеттің және мессенджерлердің пайда болуы қазіргі қоғамдық өмірді реттеу шешімдер қабылдау орталықтарын тарату негізінде жедел басқаруды талап ететін орталықсыздандыру үдерісінің өсуіне әкелді.

Мемлекеттің цифрлық трансформациясы мемлекеттік басқару реформасының бір бөлігі болып табылады. Кез келген реформа әрқашан күрделі әлеуметтік міндет болып табылады, бұл жағдайда үш негізгі «мүдделі тараптар»: азаматтық қоғам, мемлекет және бизнес, сондай-ақ сыртқы орта және оның сипаттамалары арасындағы келісімдер мен теңгерім қажет. Бұл шақыруды қабылдау және оған жауап беру үшін сіз мемлекеттік басқарудың цифрлық трансформациясын адамдар және адамдар үшін жасап жатқанын түсіну керек, оның сәттілігі ең алдымен азаматтардың қажеттіліктері мен қажеттіліктерін қаншалықты жақсы түсінетініне және ойластырылғанына және қаншалықты дайындалғанына және қаншалықты дайындалғанына байланысты. жақсы ұйымдастырылған командалар трансформациямен айналысады.

Г.А. Әлібаев атап өткендей, цифрлық трансформация мемлекеттік басқарудың жаңа парадигмасына – халыққа бағдарланған мемлекетке көшуге әкелуі керек. Азаматтардың қажеттіліктерін түсіну, әсіресе, бұрыннан қалыптасқан мемлекеттік жүйе жағдайында бұл мәселеге жеткілікті көңіл бөлінбейтін сияқты қарапайым және айқын міндет емес. Егер жаңа жағдайларда азаматтардың барынша қанағаттануы мемлекеттік аппарат жұмысының сапасының көрсеткішіне айналса, онда азаматтар мен лауазымды адамдар арасындағы қарым-қатынастағы бұл бетбұрыс мемлекеттің жұмыс істеу қағидаларымен толығымен өзгерту қажеттілігіне әкеледі [57]. Деректер негізінде икемді, бейімді, жоғары технологиялық басқару жүйесін құру, мемлекеттік аппарат құрылымын, мемлекеттік қызметтерді тұтынушылармен өзара іс-қимыл процестерін және жоспарлы қолдау процестерін оңтайландыру қажет болады.

Қазіргі әлемде Интернет кеңістігі коммуникацияларды құрудың негізгі арнасы ретінде барған сайын маңызды болып келеді. Көптеген мемлекеттердің желінің өсіп келе жатқан пайдаланушы аудиториясына жауабы қазіргі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы азаматтардың қатысуын және оларды мемлекеттік басқаруға тартуды көздейтін «Ашық үкімет»

тұжырымдамасын енгізу болды. Бұл ретте «Ашық үкіметті» қалыптастырудың жетекші қағидалары қолжетімділік пен ашықтық болып табылады.

Бар айырмашылықтарға қарамастан, Ашық үкіметті енгізудің ортақ аспектілері көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің, есеп берулердің және түсіндірулердің сапасын арттыру қажеттілігі болды; жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясат және оның нәтижелері, сондай-ақ халықты мемлекеттік басқаруға тарту құралдарын кеңейту туралы. Табысты жүзеге асырудың негізгі көрсеткіштері ретінде сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету, әлеуметтік-экономикалық жағдайды жақсарту, мемлекеттік органдардың қызметіне сенімді арттыру сияқты шарттар алынды.

Осылайша, ашық үкімет деп жалпы алғанда, билік пен халықтың ынтымақтастығын кеңейту мақсатында заманауи ақпараттық-коммуникациялық мүмкіндіктерге негізделген мемлекеттік органдар мен қоғамның өзара әрекеттесу жүйесі түсініледі. Жалпы, интернет кеңістігінде жүзеге асырылып жатқан «Ашық үкіметтің» жұмыс істеу тарихы аз.

Кейбір авторлардың пікірінше, «цифрландыру» терминін бірнеше мағынада қарастыруға болады:

- 1) ақпаратты аналогтық нысаннан цифрлық нысанға ауыстыру;
- 2) сақтау немесе тарату мақсатында ақпаратты қағаз пішімінен цифрлық форматқа ауыстыру;
- 3) адам өмірінің сапасын жақсарту мақсатында өмірдің барлық салаларында қабылданған ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып жүзеге асырылатын бірқатар экономикалық шаралар [58]. Қолданылуы цифрландыру негізінде жатқан цифрлық технологиялар күрделі экономикалық, сонымен қатар әлеуметтік, құқықтық саясат және т.б. мәселелерді шешуге бағытталған деп қарастырады [59].

Басқа авторлар да «цифрландыру экономиканың тиімділігін арттыруға және өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған ақпаратты цифрлық қамтамасыз етуге көшуге негізделген экономика мен қоғам дамуының негізгі заманауи трендін білдіреді» деп атап өтеді [60].

Сонымен қатар, цифрландырудың мемлекет пен азамат арасындағы қарым-қатынасқа әсерін қарастыратын авторлар цифрландыруды «цифрлық технологияларды кең әлеуметтік және институционалдық контексте пайдаланудың әлеуметтік-техникалық процесі» деп түсінуге болады деп санайды [61].

Мемлекеттік органдардың қызметіне бизнес әдістерін импорттау арқылы мемлекеттік басқарудың сапалы жаңа моделін құру әрекеттері Қазақстанда ұзақ уақыт бойы жасалды және әр уақытта әртүрлі тәсілдер мен әдістерге негізделген, бірақ оларды жүзеге асырудың әсері, бірақ ауқымды және маңызды бола қойған жоқ. Бұл ішінара мұндай әрекеттердің мемлекеттік басқарудың қалыптасқан тік функционалдық құрылымына қайшы келетіндігімен және көлденең бағытталған басқару моделін енгізуді талап ететіндігімен түсіндіріледі.

Цифрлық қызмет қоғамдық коммуникация құрылысын басқа негізге қойды. Енді тиімді басқару үшін мемлекет «үлкен деректерге», цифрлық суперсервистерге, алгоритмдер мен жасанды интеллектке және заттардың интернетіне сенуі керек. Қазақстан болып жатқан жаһандық үдерістерден шет қалған жоқ. Қазақстанда электронды үкімет құру идеясы Елбасының 2004 жылғы 19 наурыздағы жыл сайынғы жолдауында айтылды. Бұл жобаны жүзеге асыру үшін «Электрондық үкіметті» қалыптастырудың 2005-2007 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы әзірленді [62]. Бағдарлама «мемлекеттік қызмет», «электрондық қызмет», «электрондық үкімет» негізгі ұғымдарының негізін қалады, сондай-ақ «әкімшілік процестерді реинжиниринг», «оңтайландыру», «трансформация», «ақпарат» ұғымдарын атады.

Бағдарламаның мақсаты халықтың мемлекеттік қызметтерге кең қолжетімділігін қамтамасыз ету, сондай-ақ мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру үшін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен қолдану болды. Сондай-ақ, бағдарлама аясында электронды түрге көшіру жоспарланған алғашқы 85 мемлекеттік қызмет түрі анықталды, «Электрондық үкімет» азаматтар мен бизнестің мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесуінің негізгі құралы болып табылады, бұл тек жақсартуға әсер еткен жоқ. мемлекеттік қызмет көрсету сапасы, сонымен қатар Қазақстанның халықаралық рейтингі. Сонымен қатар, мемлекеттік қызмет көрсету саласы азаматтардың барлық қызмет аясына әсер етеді, осылайша мемлекеттік қызметтерді алудың жоғары сапасы мен жеңілдігін қамтамасыз ету барлық мемлекеттік органдардың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Қазақстанда тұғырнаманы жүзеге асырудың басы Бес институционалдық реформамен белгіленді. Осылайша, есеп беретін мемлекетті қалыптастыру жөніндегі институционалдық реформаны, сондай-ақ egov.kz электрондық үкіметі негізінде 94 және 96-қадамдарды жүзеге асыру шеңберінде «Ашық үкімет» модулі енгізілді, ол 5 компонентті қамтиды: «Ашық деректер», «Ашық НҚА», «Ашық бюджеттер», «Ашық диалог» және «Мемлекеттік органдардың қызметін бағалау». Кейіннен онлайн өзара іс-қимыл процесін реттеу үшін «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы және «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңдары қабылданды.

Сонау 2018 жылы Қазақстан Республикасының Президенті «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында цифрландырудың кеңінен таралуына ерекше назар аударған болатын. Ол кезде мемлекет «Цифрлық Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасын әзірлеп қойған болатын, оның аясында бес негізгі бағыт бойынша ақпараттық технологияларды енгізу жоспарланған болатын:

- экономика салаларын цифрландыру, цифрлық мемлекетке көшу, цифрлық жібек жолын жүзеге асыру, адами капиталды дамыту, инновациялық экожүйені құру.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы (күші жойылған) мемлекеттік институттардың қызметін цифрландыру бойынша ауқымды міндеттер қойды. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін бейімделген заңнама,

бизнесі, білім мен ғылымды қолдау шаралары, бизнес процедураларын жеңілдету және үкіметпен өзара әрекеттесу кезінде транзакциялық шығындарды азайту түрінде қолдау инфрақұрылымын құру басталды. Сонымен қатар, мемлекет өз азаматтарының қызметке деген қажеттіліктерін алдын ала болжап, өнімді еңбекке уақытын босатып, экономикалық белсенді мінез-құлықты ынталандырды.

Республика Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы №961 Қаулысымен мемлекет пен азаматтардың өзара іс-қимылының адамдық-орталық моделін құруды көздейтін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды және цифрлық саланы дамыту тұжырымдамасы бекітілді. Бұл Қаулыға сәйкес «тыңдаушы мемлекет» қағидасы б бағытқа негізделген:

- 1) болашақ қоғамы;
- 2) цифрлық трансформация арқылы экономикалық бәсекеге қабілеттілікті арттыру;
- 3) цифрлық басқару;
- 4) аумақтық даму (SmartCity);
- 5) деректерді басқару (DataManagement);
- 6) сенімді және қауіпсіз цифрлық инфрақұрылым.

Тұжырымдаманың бағыттары ұлттық басымдықтарды іске асыру негізінде қалыптастырылды. Сондықтан таяу жылдарда Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқарудың қазіргі кезеңде трансформациясы осы бағыттар бойынша дамитын болады.

Осылайша, жұмыс істеу мерзімінің қысқа болуына байланысты «Ашық үкімет» веб-сайтының әлеуетті Ашық үкімет аудиториясы ретінде қазақстандық интернет пайдаланушылар санының өсуіне және пайдаланушылар деңгейінің өсуіне негізделген «Ашық үкімет» веб-сайтының сұранысы мен тиімділігін үнемі бақылау және өлшеу қажет.

Қазіргі уақытта электрондық үкіметте 627 қызмет түрі ұсынылған, мемлекеттік қызметтердің 92 пайызы автоматтандырылған. Азаматтар eGov Mobile мобильді қосымшасын үйден пайдаланып, цифрлық құжаттарды, соның ішінде төлқұжат, жеке куәлік және заңды күші бар басқа да құжаттарды ала алады. БҰҰ рейтингі бойынша Қазақстанның электронды үкімет порталы әлем бойынша 28-орында. Ал онлайн қызметтерде ол әлемде 8-ші орында. Болашақта Қазақстан мемлекеттік цифрландыру бойынша үздік жиырма елдің қатарына кіруді жоспарлап отыр [63].

Бұл электрондық үкіметтің инфрақұрылымын – негізгі деректер базасы мен салалық ақпараттық жүйелерді, өзара іс-қимыл және деректер алмасу шиналарын (ЭҮШ, Смарт-бридж), сондай-ақ сервистердің кең спектрін (электрондық үкімет порталы, "E-License", "Smart Data Ukimet" жүйелері, "Отбасының цифрлық картасы" цифрлық жобалары және "e-Otinish", E-gov Mobile мобильді қосымшасы және т.б.) құру есебінен мүмкін болды.

Сонымен қатар, "электрондық үкімет" компоненттерінің жұмысын талдау көрсетілетін қызметті алушылармен жұмыс істеудегі, оның ішінде өзара іс-қимыл жасаудағы мынадай кемшіліктерді анықтады:

- азаматтармен өзара іс-қимылдың әртүрлі арналарында мемлекеттік қызмет көрсету процесіне орталықтандырылған мониторингтің болмауы;
- мемлекеттік қызметті алуға өтінім беру, оның орындалу барысын бақылау және нәтиже алу түрлі арналарды пайдалана отырып жүзеге асырылмайды;
- өзара іс-қимылдың әртүрлі арналарында мемлекеттік қызметті алу процестері бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін;
- көрсетілетін мемлекеттік қызметтер тізбесі халықпен өзара іс-қимылдың әртүрлі арналарында ерекшеленеді.

Кеңірек алсақ, мемлекеттік органдарды цифрландыру көбінесе мемлекеттік органдардың міндеттерін автоматтандыру призмасы арқылы жүзеге асырылады, бұл тұтастықты жоғалту, яғни, бүкіл "клиенттік жолды" цифрландыру қаупін тудырады.

Осылайша, мемлекеттік қызметтерді цифрландырудағы елеулі прогреске қарамастан, азаматтардың, бизнес пен мемлекеттің өзара іс-қимылы әрдайым "жіксіз сипатта" бола бермейді, бұл басқа мемлекеттік қызметтер үшін мемлекеттік қызметтерді алу немесе растайтын құжаттарды ұсыну қажеттілігіне әкеледі.

Жоғарыда аталған мәселелерді тұжырымдамалық шешу үшін 2020 жылдан бастап домендер (аялар, салалар) негізінде мемлекеттік органның архитектурасынан "электрондық үкіметтің" бірыңғай архитектурасына көшумен мемлекеттік органдардың бизнес-процестерін реинжинирингілеу бойынша жұмыс жүргізілуде.

"Электрондық үкіметтің" ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымы мен ақпараттандыру объектілеріне жүргізілген зерттеу қорытындылары бойынша 400-ден астам ақпараттық жүйенің болуы анықталды, оларды әзірлеу кезінде түрлі технологиялар пайдаланылды, ал бытыраңқылық пен үйлесімсіздік оларды интеграциялау кезінде қиындықтар туғызады.

Ақпараттық жүйелерді біріздендіру және олардың қайталануын болдырмау мақсатында "электрондық үкіметтің" бірыңғай архитектурасы бекітілді, бұл "электрондық үкіметтің" барлық элементтері арасындағы өзара байланысты көрсетуге, түрлі ведомстволарда бар қажеттіліктерді сәйкестендіруге және жүйелеуге мүмкіндік береді.

Осыған байланысты бірыңғай архитектура негізінде цифрландырудың платформалық моделіне көшу бойынша жұмыс басталды, ол деректердің бірыңғай массивінде микросервистердің экожүйесін құруға және азаматтардың қажеттіліктеріне ашықтықты, сондай-ақ бағдарлануды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Көріп отырғанымыздай, Қазақстанда «электрондық үкімет» дамып келеді, бұл жаңа қағида, жоғары деңгейге – Қазақстанның «цифрлық мемлекет» ретінде қалыптасуына қол жеткізуге мүмкіндік берді. Өйткені, кез келген тәуелсіз мемлекет үшін өз жетістіктерін сақтап қана қоймай, одан әрі даму жолында табысқа жету маңызды.

Еліміздің «цифрлық мемлекеттің» заманауи, болашаққа бағдарланған траекториясына енуі «электрондық үкімет» немесе «қызметтік мемлекет» терминдеріндегі қарапайым өзгеріс емес екенін түсіну маңызды.

«Электрондық үкімет» пен «цифрлық мемлекеттің» айрықша сипаттамаларын қарастыру кезінде жалпы бастапқы нүкте ретінде ақпараттық қоғамның қазіргі жағдайы алынады; ғаламдық, ұлттық және аймақтық ауқымда интернет пен интернет-технологиялардың ролін арттыру; оларды мемлекеттік басқаруда пайдалану және адам мен азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы; мемлекеттік егемендіктен, аумақтан, азаматтардың мемлекеттік басқаруға қатысуынан бастап, басқару нысандары мен әдістеріне дейінгі мемлекеттік және мемлекеттік (қоғамдық) биліктің барлық белгілерін өзгерту; құқықты түсіну канондарын қайта қарау, оның салалық бөлінуі, соның ішінде халықаралық және ұлттық құқықтың арақатынасы және т.б.

Қазіргі уақытта мемлекеттік қызметтердің сапасы, оның ішінде электрондық қызметтер мемлекеттік басқаруды дамытудың негізгі аспектісі болып табылады. Мемлекеттік қызметті халықтың қажеттіліктеріне шоғырландырудың қазіргі заманғы үрдісі жоғары сапалы мемлекеттік қызмет көрсетудің жаңа тенденциясын анықтады. Бүгінде сапа оны арттырудың жаңа құралдары мен әдістерін енгізудің арқасында жаңа деңгейде ести бастады. Мемлекеттік органдардың қызметі толығымен бизнес-процестердің тиімділігіне, оңтайландыруына және сапасына бағытталған. Осылайша, көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру мемлекеттік институттардың негізгі міндеттерінің бірі болды.

Мемлекеттік қызметтерді көрсетудің дұрыс құрылымдалған жүйесі халықтың сұранысын қанағаттандырады, сол арқылы азаматтардың мемлекеттік органдарға сенімін арттырады. Мемлекеттік қызметтерді көрсетудің тиімді және икемді жүйесін құру мақсатында жаңа құралдар мен әдістер енгізілуде. Мемлекеттік қызметтерді көрсету саласындағы бизнес-процестерді жетілдірудің әлемдік трендтерінің бірі цифрландыру болып табылады. Цифрландыру экономиканың барлық салаларын, соның ішінде мемлекеттік қызметтерді көрсетуді қамтыды. Бизнес-процестерді цифрландыру функциялардың қайталануын, мемлекеттік қызметтерді көрсету мерзімдерінің негізсіз ұзартылуын анықтауға мүмкіндік берді және қажетсіз қаржылық шығындарды қажет етпейтін секторларды анықтауға мүмкіндік берді.

Бүгінгі таңда мемлекеттік қызметтерді цифрландыру шаралары негізгі бағдарламалық құжаттар аясында қарастырылған және толығымен халықтың өмір сүру деңгейі мен қанағаттану деңгейін арттыруға бағытталған.

Жалпы, қазіргі уақытта «Ашық үкімет» контентінің сапасы жеткілікті жоғары бағаланбайды. Толық емес немесе жетіспейтін деректер, порталды ілгерілетудің төмен деңгейі сияқты факторлардың болуы атап өтіледі, бұл порталдың тиімділігінің төмендеуіне және халықтың тұрақты пайдалануға деген қызығушылығына теріс әсер етеді.

Осыған байланысты келесі шараларды қолдану ұсынылады:

- Бірыңғай форматқа келтіру мақсатында жекелеген мемлекеттік органдарға тән ақпаратпен толықтырылған барлық мемлекеттік органдар үшін «Ашық деректердің» жалпы тізбесін әзірлеу.

- Мемлекеттік органдардың веб-сайттарында «Ашық үкімет» функцияларының қайталануын болдырмау үшін басқармалардың веб-сайттарында ауысулар жасай отырып, веб-ресурс компоненттерін пайдалану мүмкіндігін қарастыру. «Ашық диалог» компонентіне сілтеме жасайтын атқарушы блог платформаларындағы гиперсілтемелер жұмысының мысалын пайдалану.

- «Ашық үкімет» шеңберінде әзірленген мобильді қосымшалардың жұмыс істеуі бойынша жұмысты жандандыру, олардың іске асырылу дәрежесін анықтау және кемшіліктерді жою жұмыстарын жүргізу.

- Ашық үкімет мүмкіндіктерін пайдалануға азаматтардың қызығушылығын арттырудың тиімді құралын әзірлеу, әсіресе Қазақстанның өңірлерінде. Веб-ресурстың артықшылықтары туралы ақпараттандыру науқанын бастау қажет.

- Техникалық кемшіліктерді (сайттың дизайны, іздеу жүйесінің жұмысы және т.б.) жоюға және ұсынылатын ақпараттың мазмұнын жақсартуға мүмкіндік беретін азаматтардың сайтты пайдалануының қарапайымдылығын талдау мақсатында сайтты/кері байланысты іске қосудың бета тестілеуін ұйымдастыру және өткізу.

Жергілікті басқарудың дамуы азаматтық қоғамның белсенділігіне байланысты. Бүгінде біз азаматтардың пассивтілігін байқаймыз, бірақ бұл азаматтардың саяси өмірге қатысқысы келмейтіндігінен емес, олардың оған қалай қатысу керектігін білмеуінен. Азаматтық қатысу нысандарын ұйымдастыру қажет, жергілікті басқару институттарын дамыту қажет.

2022 жылы жүргізілген конституциялық реформаның арқасында халықтың мемлекет қызметіне қатысу тетіктері айтарлықтай кеңейді. Бірінші кезектегі міндеттерді, оларды іске асыру мерзімдерін айқындау, жергілікті қоғамдастықты дамыту бағдарламасын келісу, әкімшілік-аумақтық құрылымды өзгерту, ауылдық округ әкімінің есебін тыңдау, ауылдық округ әкімінің есептерін тыңдау, шешім қабылдау бойынша жергілікті қоғамдастық жиынының өкілеттіктері кеңейтілді.

Мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарының бірыңғай платформасында жергілікті қоғамдастықтарды дамыту бағдарламалары, жергілікті қоғамдастық жиындары мен жиналыстарының хаттамалары, жергілікті басқару органының бюджетіне, азаматтық бюджетке түсетін түсімдер туралы ақпарат және т.б. жарияланады. Бұл портал, сондай-ақ тиісті ауылдық округі әкімі аппаратының ресми сайты жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен жергілікті қоғамдастық арасындағы өзара іс-қимылдың, азаматтық бастамаларды қарастырудың және басқа да мәселелерді шешудің алаңына айналды.

2.4 Әкімдік құрылымының қызметінің даму болашағы

Мемлекеттік органдардың құрылымы өзгерген жағдайда қосымша реттеу қиындықтары туындайды, реформалау туралы шешім белгілі бір бюрократиялық рәсімдермен бірге жүреді. Халықтың өмір сүру сапасын қамтамасыз етудегі атқарушы органдардың рөлін ескере отырып, осы органдардың қазіргі заманғы жағдайларда тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ете алатын, сонымен бірге көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасына зиян келтірмейтін құрылымдарды құру өзекті мәселе болып табылады.

Мемлекеттік басқарудың ұйымдық құрылымы – бұл қоғамдағы мемлекеттік басқарудың әлеуметтік-саяси сипатымен, әлеуметтік және функционалдық рөлімен, мақсаттарымен және мазмұнымен айқындалатын ерекше мемлекеттік-құқықтық құбылыс. Осылайша, ел мен халықтың мүддесі үшін мемлекеттік функцияларды жүзеге асыратын мемлекеттік органдар қоғам өмірінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Сонымен бірге, мемлекеттік басқару жүйесінің ерекшеліктері қайта құрылымдаудың тұтастай алғанда әлеуметтік процестерге әсер етуінің анағұрлым жоғары дәрежесін болжайды. Осылайша, жергілікті атқарушы органдардың құрылымын қайта жасақтау үдерісі дәлелді тұжырымдармен жан-жақты талдамалық талдаудан өтуі керек.

2020 жылғы 14 сәуірде Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Мемлекеттік аппарат қызметін бюрократиясыздандыру жөніндегі шаралар туралы» Жарлыққа қол қойды [64], оның мақсаты мемлекеттік аппараттың тиімділігі мен жылдамдығын арттыру, қажетсіз қағазбастылықты азайту және есеп беру, мемлекеттік органдар басшыларының дербестігі мен жеке жауапкершілігін арттыру болып табылады. Осылайша, Мемлекет басшысы азаматтардың билікке деген сенімін нығайту мақсатында мемлекеттік аппаратты реформалау туралы уәдесін орындады. Құжатта айтылғандай, бюрократиясыздандырудың негізгі қағидаттары нақты нәтиженің оған қол жеткізудегі жұмыс формасынан басымдылығы, әдепкі бойынша цифрландыру (мемлекеттік органдардың цифрлық форматта азаматтармен, бизнеспен және бір-бірімен кешенді өзара іс-қимылының басымдығы), басқарушылық жауапкершілік, мемлекеттік қызметкерлерді үнемі жетілдіру және оңтайлы реттеу болып табылады.

Жарлықта мемлекеттік аппаратта шешімдерді тезірек қабылдауды, мемлекеттік органдардың бірінші басшыларының дербестігі мен жеке жауапкершілігін арттыруды, құжат айналымы мен есеп беруді қысқартуды қамтамасыз ете алатын жүйелік және қолданбалы шаралардың нақты кешені қарастырылған. Атап айтқанда, бұдан былай осы мақсаттар үшін мемлекеттік органдарға олардың функцияларын заңнамалық деңгейде шектен тыс нақтыламай, нормативтік құқықтық актілерді қабылдау құқығы берілмек.

Осы жылдың 1 қаңтар жағдайы бойынша еліміздегі әкімшіліктердің кадрлық құрамын келесі сандармен көрсетуге болады:

1-кесте. Әкімшіліктердің кадрлық құрамы

Әкімшілік	Штаттық қызметкердің саны	Қызметкерлер саны	Тұрғындар саны
Түркістан облысы	3 633	3 447	2,1 млн
Қостанай облысы	3 187	2 997	830 мың
Ақмола облысы	3 068	2 793	788,2 мың
Павлодар облысы	2 544	2 347	754 мың
Жамбыл облысы	2 450	2 334	1,2 млн
Қарағанды облысы	2 547	2 325	1,1 млн
Солтүстік Қазақстан облысы	2 439	2 210	530,7 мың
Алматы облысы	2 408	2 150	1,5 млн
Ақтөбе облысы	2 252	2 145	938,7 мың
Батыс Қазақстан облысы	2 111	2 016	692,9 мың
Шығыс Қазақстан	1 918	1 735	727,3 мың
Қызылорда облысы	1 762	1 720	841,8 мың
Абай облысы	1 868	1 686	607,6 мың
Жетісу облысы	1 735	1 651	698 мың
Атырау облысы	1 437	1 344	703,2 мың
Маңғыстау облысы	1 272	1 186	786,2 мың
Алматы	1 309	1 165	2,2 млн
Астана	931	883	1,4 млн
Шымкент	754	690	1,2 млн
Ұлытау облысы	752	686	221,7 мың
Ескертпе: Автормен әдебиет негізінде жасақталған			

Осыған қатысты ҚР Парламент депутаты Е.Смышляеваның айтуынша, мемлекеттік басқару жүйесін реформалау кезінде еңбекақы жүйесінде ешқандай өзгеріс жоқ, қарапайым мемлекеттік қызметкерлердің жалақысы көп жылдық тәжірибесінің өзінде республика бойынша орташа көрсеткішке жетпейді. Жеңілдікті несиелеудің мемлекеттік бағдарламаларына ресми қолжетімділікке ие болған қарапайым мамандар табыстың төмендігіне байланысты оларға қатыса алмайды. Және бұл бүкіл мемлекеттік сектордағы жалақының жүйелі өсуі аясында болып отыр. Мұндай жағдайлар әсіресе шалғай ауылдық аймақтарда маман тапшылығына әкеліп соқтырады.

Мемлекеттік органдарға кешенді реинжиниринг негізінде норма шығару және бюджеттік процестердің уақыты мен кезеңдерін екі есе қысқарту міндеті қойылды. Жаңашылдықтардың ішінде ведомстволық есептілікті жүйелеу және автоматтандыру; мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерде қамтылған ақпаратты сұратуына тыйым салу; қағаз жүзінде бекітуді және құжаттарды парақтауды жою; орта басшы деңгейіне өкілеттіктерді беру; мемлекеттік органдардың басшыларын қашықтықтан жұмыс істеу үшін құралдармен және жағдайлармен қамтамасыз ету және т.б.

Жарлыққа сәйкес, мемлекеттік басқарудың барлық салаларын цифрлық трансформациялау және жүйелік реинжиниринг жүргізу бюрократиясыздандыру жұмысында аса маңызды болып табылады.

«Бұл саладағы реформалардың мәні жүйені орынды орталықсыздандыру, мемлекеттік аппаратты жаңғырту, квазимемлекеттік секторды оңтайландыру және барлық үдерістерді цифрландыру болып табылады. Осылайша, мемлекеттік аппарат барынша ықшам, ашық және тиімді, шешімдер қабылдау процесі икемді және ашық болады. Азаматтардың құқықтарын тиісінше қорғамайынша, әлеуметтік-экономикалық даму мүмкін емес», – деді Мемлекет басшысы [65].

Аталған шаралар мемлекеттік қызметшілерді түпкілікті нәтижеге әсер етпейтін қажетсіз рәсімдер мен процестерден босатады, сондай-ақ «мемлекеттік аппараттың мемлекет басшысының саяси және экономикалық реформаларын тиімді жүзеге асыруға жұмылдырылуын қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта аудан әкімдіктері тиісті әкімшілік-аумақтық бірлік шегінде орталық атқарушы органның функцияларын жүзеге асыратын орталық атқарушы органның құрылымдық бөлімшесі болып табылады. Аудан әкімдігінің құзыреті «Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заңының 31-бабында белгіленген.

Аудан әкімдігінің жұмысының тиімділігі мен жылдамдылығын арттыру мақсатында оларды құрылымдық бөлімнен жеке әкімшілік-аумақтық бірлікке ауыстыруды ұсынамыз, бұл аудан әкіміне өз бетінше және жедел тиісті шешімдер қабылдауға, аудан әкімдіктерінің өкілеттіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді, және өз кезегінде олардың жұмысының тиімділігін арттырады. Сондай-ақ, басқа мемлекеттік органдар үшін де, азаматтар үшін де аппараттың ашықтығы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету мақсатында аудан әкімдіктерінің барлық бөлімдерінде цифрлық платформаларды енгізу қажет.

Мысалы, Астанада қазіргі уақытта міндеттер әкімнің төрт орынбасары мен қала әкімі аппаратының басшысы арасында бөлінеді:

1) сәулет, қала құрылысы, жер қатынастары (оның ішінде жер комиссиясы мәселелері бойынша), құрылыс, кешенді абаттандыру, құрылысқа инвестициялар тарту, қала шеттерін дамыту, экологиялық құрылыс технологияларын дамыту, көгалдандыру, тыныс тіршілігі объектілерінің құрылысын аяқтау, мемлекеттік сәулет-құрылыс бақылау, еңбек инспекциясы, ветеринария, өсімдіктерді қорғау, қоршаған ортаны қорғау, жануарларға жауапкершілікпен қарау, қалалық қоғамдық көлік және байланыс саласындағы мәселелерді іске асыруды қамтамасыз етеді;

2) ішкі, жастар саясаты және идеология, Астана қаласының аумағында санкцияланбаған акциялар, наразылықтар және әлеуметтік шиеленіс, елордада қоғамдық-саяси тұрақтылық пен қоғамдық келісімді, Астана қаласының аумағы, елордада қоғамдық-саяси тұрақтылық пен қоғамдық келісімді қамтамасыз ету, дін, діни экстремизм мен терроризмнің алдын алу, білім беру, тілдерді, мәдениетті, дене шынықтыру мен спортты дамыту, үлестік құрылыстың проблемалық объектілерін аяқтау, жұмылдыру дайындығы, жұмылдыру, аумақтық және азаматтық қорғаныс, азаматтарды әскери қызметке шақыру, Астана қаласының аумағында құқық бұзушылықтардың алдын алу мәселелерін үйлестіруді қамтамасыз етеді;

3) салық, бюджеттік және экономикалық саясат, инвестициялық және инновациялық даму, кәсіпкерлік, өнеркәсіп, туризм, азық-түлікпен қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы, жұмыспен қамту және әлеуметтік қорғау, мемлекеттік қызметтер көрсету және цифрландыру, жергілікті қамтуды дамытуға жәрдемдесу және оны үйлестіруді, «қарапайым заттар экономикасы», денсаулық сақтау, санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылық, тұрғын үй саясаты саласындағы мәселелерді іске асыруды қамтамасыз етеді;

4) энергетика, газдандыру, газбен жабдықтау, төтенше жағдайлардың алдын алу, коммуналдық шаруашылық (жылумен жабдықтау, сумен жабдықтау және су пайдалану), инженерлік желілер, қалалық қоғамдық көлік және байланыс, автомобиль жолдарының инфрақұрылымын салу, LRT желілерін салу, санитариялық тазалау, қарды, коммуналдық қалдықтарды тазалау саласындағы мәселелерді іске асыруды қамтамасыз етеді;

5) Астана қаласының активтерін басқару, мемлекеттік сатып алу, әкімдікке (аппарат басшысы) ведомстволық бағынысты заңды тұлғалармен жұмыс істеу мәселелері бойынша.

Әкімнің бірінші орынбасарының енгізуі бойынша мынадай төрт басқарма бар:

- Сәулет, қала құрылысы және жер қатынастары басқармасы;
- Құрылыс басқармасы;
- Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды басқару басқармасы;
- Қалалық қоршаған ортаны бақылау және сапасын бақылау басқармасы.

Белгілі болғандай, 2014 жылдан бастап жердің пайдаланылуы мен қорғалуын мемлекеттік бақылау функциялары толығымен жергілікті атқарушы органдарға жүктелген. Бұрын жер қатынастары бөлімдері мен мемлекеттік бақылау бөлімдері мүдделер қақтығысы орын алған және жер қатынастары және жер қатынастары жөніндегі уәкілетті органдардың орналасқан жеріне байланысты сыбайлас жемқорлық шешімдер қабылдау қаупі болған облыстық, қалалық және аудандық әкімдіктердің құрамында болған.

Қазіргі таңда 2014 жылға дейін аудан әкімдіктерін енгізу үшін қала әкімдігінің сәулет, қала құрылысы және жер қатынастары бөлімінен жер комиссияларын бөлу қажеттігі туындап отыр. Әрине, сыбайлас жемқорлықты адам факторын жою арқылы жоюға болады: бұл процедуралардың барлығын электронды форматқа көшіру. Сәйкесінше, сыбайлас жемқорлық факторын толығымен жою үшін цифрландыру бойынша ауқымды жұмыстарды жүргізу қажет.

Жақында Қазақстан Республикасының Премьер-Министрі Ө.Бектенов атап өткендей, «Абаттандыру мен көгалдандырудың басты мәселесі – әкімдіктер тарапынан жүйелі жұмыстың жоқтығы. Ағаштар мен өсімдіктер егілді, оған кейін ешкім көңіл бөлмейді. Үлкен мәселе – қоғамдық орындар мен жергілікті жерлерге инфрақұрылымның жоқтығы. Саябақтар мен алаңқайлар көбінесе иесіз болып көрінеді, олар жыл сайын жаңартылмайды және жақсартылмайды. Кейде тіпті саябақтарда құрылыс жүріп жатыр» [66].

Осыған орай, қалалық әкімдіктің жұмысы көп болғандықтан, балабақшалар мен саябақтардың құрылысын аудан әкімдіктеріне беру керек деп есептейміз, бұл олардың тиісті тапсырмаларды сапалы әрі толық қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Әкімнің екінші орынбасарының басқаруында тоғыз басқарма бар:

- Ішкі саясат басқармасы;
- Білім басқармасы;
- Жастар саясаты басқармасы;
- Тілдерді дамыту және архивтер басқармасы;
- Дін істері басқармасы;
- Дене шынықтыру және спорт басқармасы;
- Мәдениет басқармасы;
- Жұмылдыру дайындығы және аумақтық қорғаныс басқармасы;
- Қалалық қоршаған ортаны бақылау және сапасын бақылау басқармасы.

Сондай-ақ, қала әкімдігінің қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану басқармасынан тұрмыстық қалдықтар мен ірі көлемдегі материалдарды шығару қызметін аудан әкімдігіне беруді ұсынып отырмыз.

Барлық ведомстволық бағыныстағы (қарамағындағы) ұйымдардың жұмысын оңтайландыру үшін оларды қалалық әкімдіктен ауданға көшіру қажет.

Осылайша, ведомстволық бағынысты ұйым «Астана-Зеленстрой» ЖШС қала әкімдігінде бір штат бірлігімен ұсынылған. Әр аудан әкімдігіне учаске басшысы тұлғасында жеке штат тағайындау қажеттілігі туындады. «Астана-Зеленстрой» ЖШС учаскелерінің басшыларын тағайындау құқығы аудан әкімдеріне берілсін. Белгілі болғандай, кадр тапшылығы ұйымның өндірістік және қаржылық көрсеткіштерінің төмендеуіне әкелетін себеп және салдар болып табылады.

Қала әкімдігінің білім басқармасына қарасты білім беру ұйымының тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету бөлімін аудан әкімдіктері әкімшілігіне берген жөн, бұл қала әкімдігіне түсетін ауыртпалықты жеңілдетуге, сонымен қатар тез және тиімді жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Мәдениет басқармасынан мәдени-демалыс және мерекелік іс-шараларды өткізу функциясы да Мәдени-демалыс жұмысын ұйымдастыру бөлімінен аудан әкімдігінің енгізуіне берілу керек, бұл әртүрлі сегменттерге неғұрлым мақсатты және сараланған көзқарасқа мүмкіндік береді.

Үшінші әкімнің басқаруында жеті басқарма:

- Экономика және бюджеттік жоспарлау басқармасы;
- Цифрландыру және мемлекеттік қызмет көрсету басқармасы;
- Инвестициялар және кәсіпкерлікті дамыту басқармасы;
- Тұрғын үй және тұрғын үй инспекциясы басқармасы;
- Жұмыспен қамту және әлеуметтік қорғау басқармасы;
- Қоғамдық денсаулық сақтау басқармасы;
- Қаржы басқармасы.

Бұл жерде Астана қаласының тұрғын үй және тұрғын үй инспекциясы басқармасынан коммуналдық тұрғын үй қорынан тұрғын үйді немесе жеке

тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үйді беруді қамтамасыз ету функциясын аудандық әкімдікке шығаруын ұсынып отырмыз, бұл да қатысты сәйкес мәселелерді тез және тиімді шешуге мүмкіндік береді.

Келесі әкімнің кіріспе сөзінде үш басқарма енгізілді:

- Коммуналдық шаруашылық басқармасы;
- Энергетика басқармасы;
- Көлік және жол-көлік инфрақұрылымын дамыту басқармасы.

Осы ретте соңғы бөлімнен автомобиль жолдарын ағымдағы жөндеу функциясын аудан әкімдігіне беруді ұсынып отырмыз. Бұл жергілікті деңгейде жедел шешім қабылдауға, бюджет қаражатын әр аудан тұрғындарының қажеттіліктеріне қарай тиімді бөлуді қамтамасыз етуге және осы қызметтердің жүзеге асырылуын одан әрі бақылауға мүмкіндік береді. Бұл функцияның берілуі арқасында аудан әкімдіктері тұрғындардан түскен өтініштерге жедел ден қойып, жергілікті жерлерде мердігерлерге тиісті бақылауды қамтамасыз етіп, жұмыстарды дер кезінде атқаратын болады.

Мәселен, Алматыда 2023 жылдан бастап жолдарды ағымдағы жөндеу функциясы аудан әкімдіктеріне берілген. Сонымен қатар, былтырдан бері Алматыда аудан әкімдіктеріне тағы 14 функция берілді:

- мектептегі тәрбие мен оқыту, оның ішінде мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту ұйымдарының қызметін қамтамасыз ету;

- спорт секцияларын жан басына шаққандағы нормативтік қаржыландыруды жүзеге асыру;

- тұрғын үй көмегі;

- мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек;

- жергілікті өкілді органдардың шешімдері бойынша мұқтаж азаматтардың жекелеген санаттарына әлеуметтік көмек;

- әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру;

- тұрақты тұрғылықты жері жоқ адамдарды әлеуметтік бейімдеу;

- жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды әлеуметтік қамсыздандыру;

- қарттар мен мүгедектерді, оның ішінде мүгедек балаларды әлеуметтік қамсыздандыру;

- халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету;

- мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек;

- мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстарды орналастыруды қоса алғанда, әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы өзге де қызметтерді жүзеге асыру;

- коммуналдық меншіктегі сумен жабдықтау, кәріз, кәріздік сорғы станцияларының, газбен жабдықтау және жарықтандырудың тарату желілерін жобалау, салу, реконструкциялау, күрделі жөндеу және жаңғырту;

- тұрғын үй қорын түгендеу.

Сонымен қатар, жаңа функциялармен қатар сегіз аудан әкімдіктеріне 2023 жылы 73,5 млрд теңгеден астам қаржы берілді (Алатау – 17 млрд теңге, Алмалы – 5,9 млрд теңге, Әуезов – 13,3 млрд теңге, Бостандық – 7,5 млрд теңге, Жетісу

– 7,9 млрд теңге, Медеу – 7 млрд теңге, Наурызбай – 5,6 млрд теңге, Түрксіб – 9 млрд теңге).

Функцияларды орталықсыздандыру бойынша өзгерістер қабылданғанға дейін аудан әкімдіктерінің өкілеттігі мен қаражаты тек ағымдағы жұмыстарға, соның ішінде абаттандыру, тазалау, көгалдандыру және т.б. үшін шектелген болатын. Тәжірибе көрсеткендей, жаңа функцияларды аудан әкімдіктеріне беру және қосымша қаржы бөлу жедел шешім қабылдауға ықпал етеді, жергілікті деңгейде және әр аудан тұрғындарының қажеттілігіне қарай бюджет қаражатын тиімді бөлуді қамтамасыз етеді және осы қызметтердің орындалуын одан әрі бақылауға мүмкіндік береді.

Көріп отырғандай, өкілеттіктер мен міндеттерді сауатты бөлу, аудан әкімдіктеріне дербестік беру арқылы тұрғындардың мәселелерін сапалы әрі жедел шешуге болады. Ұсынылып отырған басқаруды орталықсыздандыру және аудан әкімдіктерінің рөлін арттыру халықпен тезірек және тиімдірек өзара іс-қимыл жасауға және өзекті мәселелерді тезірек шешуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ аудан әкімдіктерінің штаттық деңгейін арттыру қажет, оның бір бөлігі қалалық бөлімдердің есебінен мүмкін болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бүгінгі таңда мемлекет тарапынан жүзеге асырылып жатқан реформалар да дербес бюджет құруға, коммуналдық меншіктің бір бөлігін жергілікті басқару органдарының құзырына беруге және тиісінше олардың бюджеттік процесті және коммуналдық меншікті басқарудағы өкілеттіктерін кеңейтуге бағытталған.

Жергілікті мемлекеттік органдарды құру және оларды жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге тарту арқылы билікті орталықсыздандыру және халықпен өзара іс-қимыл мәселелері нақты шешуді талап етеді. Ауыл әкімдерін сайлау институтын енгізу, ауыл әкімдерінің өкілеттіктерін орталықсыздандыру және құзыретін кеңейту, дербес ауылдық бюджеттерді енгізу мәселесі бойынша елімізде жүргізіліп жатқан реформалар атқарушы биліктің ең төменгі деңгейін нығайтуға мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары әкімдіктер қоғамдық көлік, цифрландыру, жайлы қоғамдық кеңістіктер құру, қала активтерін басқару бойынша үлкен жұмыс атқарды. Енді оларды институттандырып, дамыту қажет. Қазіргі уақытта жаңа құралдарды – бірқатар негізгі заманауи жобаларының портфолиосы бар жобаларды басқару кеңсесін және оларды арнайы бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы бақылауды енгізу қажет. Сандық «кері байланыс» арналарын құру қажет. Азаматтардың өтініштерін есепке алу және үлкен деректерді талдау басқару шешімдерін қабылдауға және әкімдік бюджетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әкімдіктердің қызметі әрбір жеке өңірде орын алып отырған заманауи талаптарға толықтай бейімделуі тиіс, аймақ пен адамның қажеттіліктеріне толық назар аудару, аудан әкімдіктерінің рөлін арттыру қажет, бұл тезірек және көбірек жұмыс істеуге, халықпен тиімді өзара әрекеттесу және өзекті мәселелерді тезірек шешу мүмкіндік береді. Аудан әкімдіктерінде ластаушы барлық көздерді анықтау, жол қауіпсіздігі бағдарламасын әзірлеу және қабылдау үшін тиісті басқармалар жанынан сенімді алаң құру қажет.

Польшаның референдум өткізу, дербес бюджет пен мүлікті қалыптастыру саласындағы тәжірибесі ауылдық елді мекендер деңгейіндегі мемлекеттік басқаруды басқарудың қаржылық-экономикалық негіздерін белгілейтін тиісті нормативтік құқықтық базасы бар жергілікті басқаруға беру кезінде қазақстандық тәжірибеге органикалық түрде сәйкес келеді.

Әкімдіктерді құрылымдық түрлендіру және осыған байланысты басқармаларды қамтамасыз ету қажет:

- тілдерді дамыту және латын графикасына көшу туралы;
- кадрларды дамыту;
- халықаралық ынтымақтастық;
- көпшілікпен қарым-қатынас.

Қалалық басқармаларды жаңғырту, бірін-бірі қайталайтын және тиімсіз құрылымдарды жою, жауапкершілік салаларын қайта бөлу қажет.

Сондай-ақ шағын мемлекеттік органдардың есебінен басқару құрылымдарын шоғырландыру қажеттілігі туындайды, бұл жалпы еңбек

өнімділігін арттыруға, сондай-ақ басшылық лауазымдарды қысқарту арқылы бюджеттік қаражатты тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл ретте қызметкерлер жалақысын сақтай отырып, ведомстволық бөлімшелер мен аудан әкімдіктеріне қайта бөлінуі тиіс.

Жергілікті деңгейде саяси процестердің механизмін дамыту келесі мәселелерді қамтиды: жергілікті басқарудың әртүрлі саяси субъектілері арасындағы қарым-қатынаста «тежемелік және тепе-теңдік» жүйесін құру; атқарушы билік органдарына, оның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша қоғамдық бақылау механизмін құру; инновациялық дамуға бағытталған кәсіби элитаны қалыптастыру; халықтың белсенді бөлігінің саналы саяси белсенділігіне жағдай жасау.

Әкімдіктің келешегі зор моделі халық пен жергілікті басқару органдары, сондай-ақ өңірлік элита арасындағы біржақты тұжырымдалған әлеуметтік келісімшартқа негізделген. Әлеуметтік келісім-шарт биліктегі жергілікті басқару элитасының мемлекеттік істерді тиімді басқаруы үшін азаматтардың әлеуметтік тапсырысын қанағаттандыруы керек. Әлеуметтік келісімшарттың басты мақсаты – халыққа қызмет көрсететін әкімдіктердің тиімділігін арттыруға азаматтардың өсіп келе жатқан үміттерін ынталандыру, сондай-ақ әлеуметтік маңызды мәселелерді шешуде ұйымдастырудың рөлін арттыру болып табылады.

Жергілікті басқарудың болашақ моделін тиімді жүзеге асырудың ең маңызды факторы халықтың қоғамдық белсенділігі болып табылады. Жаңа саяси жағдайдың туындау мүмкіндігіне қатысты халықтың күтуі мен көңіл-күйі тиісті ресурстық базаға негізделуі керек. Жергілікті басқаруды реформалау саласында халықты жаппай жұмылдырудың орталық факторлары мыналар болуы керек: талаптардың қарапайымдылығы және жергілікті қоғамдастық өміріндегі ықтимал өзгерістерге оң сенім. Бұл ретте ел тарихында болған басқару нысандарына қайта оралу туралы сөз қозғауға болмайды.

Қазақстанда проактивті бюджеттеуді дамыту және оның көмегімен бюджеттік комиссияларда, жобалық топтарда жұмыс істеу және бюджет шығыстарының басымдықтарын анықтау кезінде дауыс беру арқылы азаматтардың жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге қатысуы қажет. Азаматтар мен бизнес жүзеге асыру үшін таңдалған жобаларды қоса қаржыландыру қажет. Таңдалған жобаны іске асыруға қатысатын халық оның орындалуына, кейіннен пайдалануға және салынған объектілердің сақталуына қоғамдық бақылауды жүзеге асырады. Басқару шешімдерінің ашықтығын арттыру және сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету арқылы мемлекеттік органдарға сенім деңгейі артып келеді. Әлеуметтік шиеленіс қаупі азайды.

Өкілеттіктер мен міндеттерді сауатты бөлу, аудан әкімдіктеріне дербестік беру арқылы тұрғындардың мәселелерін сапалы әрі жедел шешуге болады. Ұсынылып отырған басқаруды орталықсыздандыру және аудан әкімдіктерінің рөлін арттыру халықпен тезірек және тиімдірек өзара іс-қимыл жасауға және өзекті мәселелерді тезірек шешуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ аудан

әкімдіктерінің штаттық деңгейін арттыру қажет, оның бір бөлігі қалалық бөлімдердің есебінен мүмкін болады.

Әр аудан тұрғындарының сұранысына қарай бюджет қаражаты тиімдірек бөлінетін болады. Бұл сонымен қатар мердігерлердің жұмысын бақылауға және азаматтардың өтініштеріне тезірек жауап беруге мүмкіндік береді.

Бұл саладағы реформалардың мәні жүйені орынды орталықсыздандыру, мемлекеттік аппаратты жаңғырту, квазимемлекеттік секторды оңтайландыру және барлық үдерістерді цифрландыру болып табылады. Осылайша, мемлекеттік аппарат барынша ықшам, ашық және тиімді, шешімдер қабылдау процесі икемді және ашық болады. Азаматтардың құқықтарын тиісінше қорғамайынша, әлеуметтік-экономикалық даму мүмкін емес.

Аудан әкімдігінің жұмысының тиімділігі мен жылдамдылығын арттыру мақсатында оларды құрылымдық бөлімнен жеке әкімшілік-аумақтық бірлікке ауыстыруды ұсынамыз, бұл аудан әкіміне өз бетінше және жедел тиісті шешімдер қабылдауға, аудан әкімдіктерінің өкілеттіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді, және өз кезегінде олардың жұмысының тиімділігін арттырады. Сондай-ақ, басқа мемлекеттік органдар үшін де, азаматтар үшін де аппараттың ашықтығы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету мақсатында аудан әкімдіктерінің барлық бөлімдерінде цифрлық платформаларды енгізу қажет.

1) Әр аудан тұрғындарының сұранысына қарай бюджет қаражаты тиімдірек бөлінетін болады. Бұл сонымен қатар мердігерлердің жұмысын бақылауға және азаматтардың өтініштеріне тезірек жауап беруге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, жаңа өкілеттіктерге байланысты аудан әкімдіктерінің бюджеті де сәйкесінше өсетінін айта кеткен жөн.

2) Қазіргі таңда 2014 жылға дейін аудан әкімдіктерін енгізу үшін қала әкімдігінің сәулет, қала құрылысы және жер қатынастары бөлімінен жер комиссияларын бөлу қажеттігі туындап отыр. Әрине, сыбайлас жемқорлықты адам факторын жою арқылы жоюға болады: бұл процедуралардың барлығын электронды форматқа көшіру. Сәйкесінше, сыбайлас жемқорлық факторын толығымен жою үшін цифрландыру бойынша ауқымды жұмыстарды жүргізу қажет.

3) Қалалық әкімдіктен:

- Сәулет, қала құрылысы және жер қатынастары басқармасынан балабақшалар мен саябақтардың құрылысын;

- Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану басқармасынан тұрмыстық қалдықтар мен ірі көлемдегі материалдарды шығару қызметін;

- Білім басқармасына қарасты білім беру ұйымының тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету бөлімін;

- Мәдениет басқармасынан мәдени-демалыс және мерекелік іс-шараларды өткізу функциясын мәдени-демалыс жұмысын ұйымдастыру бөлімінен;

- Астана қаласының тұрғын үй және тұрғын үй инспекциясы басқармасынан коммуналдық тұрғын үй қорынан тұрғын үйді немесе жеке

тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үйді беруді қамтамасыз ету функциясын;

- Көлік және жол-көлік инфрақұрылымын дамыту басқармасынан автомобиль жолдарын ағымдағы жөндеу функцияларын аудан әкімдіктеріне беру керек деп есептейміз, бұл олардың тиісті тапсырмаларды сапалы әрі толық қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

4) Ведомстволық бағынысты ұйым «Астана-Зеленстрой» ЖШС қала әкімдігінде бір штат бірлігімен ұсынылған. Әр аудан әкімдігіне учаске басшысы тұлғасында жеке штат тағайындау қажеттілігі туындады. «Астана-Зеленстрой» ЖШС учаскелерінің басшыларын тағайындау құқығы аудан әкімдеріне берілсін. Белгілі болғандай, кадр тапшылығы ұйымның өндірістік және қаржылық көрсеткіштерінің төмендеуіне әкелетін себеп және салдар болып табылады.

5) Әкімдік ішіндегі процестерді оңтайландыру және цифрландыру, сондай-ақ әкімдіктің бірыңғай цифрлық экожүйесін құру бойынша жұмысты күшейту қажет. Мемлекеттік қызмет көрсету сапасы жергілікті атқарушы органдардың жұмысы бағаланатын негізгі өлшемдердің бірі болса керек. Сондықтан көптеген басқармалар цифрландыруды дамыту аясында мемлекеттік қызметтерді автоматтандыру мен сапасын арттыруға баса назар аударады. Алайда, жергілікті әкімдігі аясында тек бұған ғана тоқталудың мағынасы жоқ, өйткені орталық мемлекеттік органдар нормативтік құқықтық актілерге сәйкес eGov сияқты орталықтандырылған шешімдердің арқасында мемлекеттік қызметтерді автоматтандырудың барлық дерлік көлемін өз қолдарына алады.

Сондықтан аудан әкімдігі аясында коммуникацияны дамытып, ішкі жұмысты дамыту үшін дұрыс цифрлық алаң құру – басым бағыт болуы қажет. Барлық деректер тұрғындарға қолжетімді болуы керек. Әкімшіліктегі түгел жүйені цифрландыру тұрғындардың бірде-бір өтініші назардан тыс қалмауына және қала мен аудан әкімшіліктерінің барлық жүйелі мәселелері қатаң бақылауына мүмкіндік береді, жұмысты жылдамдатып оңайлатады. Әкімдіктің біртұтас цифрлық экожүйесін құруға баса назар аудару қажеттігі туындап отыр.

Көріп отырғандай, өкілеттіктер мен міндеттерді сауатты бөлу, аудан әкімдіктеріне дербестік беру арқылы тұрғындардың мәселелерін сапалы әрі жедел шешуге болады. Ұсынылып отырған басқаруды орталықсыздандыру және аудан әкімдіктерінің рөлін арттыру халықпен тезірек және тиімдірек өзара іс-қимыл жасауға және өзекті мәселелерді тезірек шешуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ аудан әкімдіктерінің штаттық деңгейін арттыру қажет, оның бір бөлігі қалалық бөлімдердің есебінен мүмкін болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

1 «Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы» 1993 жылғы 8 желтоқсандағы №2572-ХІІ Қазақстан Республикасының Заңы (01.05.2023 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007265. Жүгінген күн: 01.04.2024

2 Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен гүлденуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы // <https://www.gov.kz/memleket/entities/adilet-krq/press/article/23?lang=kk&ysclid=lrp3uifxit861907561>. Жүгінген күн: 01.04.2024

3 Тоқаев Қ.Қ. Үкімет пен әкімдер жұмысқа деген көзқарасын түбегейлі қайта қарауы керек // <https://informburo.kz/novosti/tokaev-pravitelstvo-i-akimy-dolzny-kardinalno-peresmotret-svoyo-otnosenie-k-rabote?ysclid=84dlz112684728>;

4 Глава государства провел совещание по реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» // https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/glava-gosudarstva-provel-soveshchanie-po-realizacii-gosudarstvennoi-programmy-cifrovoi-kazahstan. Жүгінген күн: 01.04.2024

5 Гурьев А.А. Правовой статус представительных и исполнительных органов власти на региональном (областном) уровне: (На материалах Республики Казахстан): автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Рос. академия гос. службы при Президенте РФ. Кафедра гос. управления и правового обеспечения государственной службы. - Москва, 1994. - 24 б.;

6 Калюжный В.А. Законодательство о местном государственном управлении и местном самоуправлении в Казахстане: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Алматы, 1999;

7 Жанузакова Л.Т. Конституционно-правовые проблемы организации и деятельности местных представительных органов в Республике Казахстан: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук: 12.00.02. Алматы, 2004;

8 Кобабаева А.О. «Компетенция и нормотворческая деятельность маслихатов Республики Казахстан»: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Алматы, 1998. 141 б.;

9 Алибаева Г.А. «Развитие организационно-правовых основ деятельности местных исполнительных органов»: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Алматы, 1998;

10 Зайцев А.В. «Проблемы институционализации политического диалога государства и гражданского общества» // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка» // <https://cyberleninka.ru/article/n/problemyinstitutsonalizatsii-politicheskogo-dialoga-gosudarstva-i-grazhdanskogoobschestva>. Жүгінген күн: 01.04.2024

11 Бабалова А.В. «Обратная связь в системе местного самоуправления малого города»: дисс. на соиск. уч. степ. канд. соц.наук. -М., 2002 - URL:

<http://www.dslib.net/soc-struktura/obratnaja-svjaz-v-sisteme-mestnogo-samoupravlenija-malogo-goroda.htmlpdf>. Жүгінген күн: 01.04.2024

12 Бутитова Д.Ц. Местное самоуправление в системе взаимодействия власти и общества современной России: региональный опыт. Диссертация.- URL: <https://guu.ru/files/referate/butitova.pdf> . Жүгінген күн: 01.04.2024

13 Комаров О.Е. Местное самоуправление как институт развития гражданского общества в Республике Казахстан: социологический анализ.- URL:<http://www.dslib.net/sociologia/mestnoe-samoupravlenie-kak-institut-razvitija-grazhdanskogo-obwestva-v-respublike.html>. Жүгінген күн: 01.04.2024.

14 Вавилов Н.С. Зарубежный опыт правового регулирования деятельности институтов гражданского общества на местном уровне // Марийский юридический вестник. 2015. №1 (12). – 54 б.;

15 Майгельдинов К.У., Ешмуратов А.К., Гадельшиев А.Г., Ахметжанова Ж.А., Шокаева А.М., Айкенова Д.М., Емишева Г.Б., Толегенов Б.Б. Монография: Казахстанская модель общественного диалога: анализ и перспективы, под ред. Саирова Е.Б. М. Институт Евразийской интеграции, 2020 – 244 б.;

16 «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда №217 А (III) қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>. Жүгінген күн: 01.04.2024.

17 Ильясова З.Р. Повышение эффективности государственного управления в Республике Казахстан // Политика, экономика и социальная сфера: проблемы взаимодействия. – 2017. – 110-118 б.;

18 Зеркин Д.П., Игнатов В.Г. Основы теории государственного управления: Курс лекций. – Ростов на Дону, 2000. – 212-23 б.;

19 Кемел М., Шайкенова К. Становление системы государственного управления Казахстана // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». – 2015. – №. 2. – 267-277 б.;

20 Уваров В.Н., Уварова Н.В. Теория государственного управления. Алматы: Гуманитарный ун-т транс-порта и права им. Д.А. Кунаева, 2014. 55 б.;

21 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=2. Жүгінген күн: 01.04.2024.

22 «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148-II Заңы (2024.05.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=activate_doc=2. Жүгінген күн: 01.04.2024.

23 Мильнер Б.З. «Теория организации» // URL:https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/6309/mod_resource/content/3/%D0D0%97..pdf. Жүгінген күн: 01.04.2024.

24 Шеметов П.В., Петухова С.В. Теория организации. – М.: Изд-во Омега-Л, 2006. – 286 б.;

25 Гацко В.В., Иванова Е.А. Сравнительный анализ систем местного самоуправления Дании и Норвегии // URL: http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/70604/_V._V.%2C_Ivanova_E._A..pdf. Жүгінген күн: 01.04.2024.

26 «Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы» Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 8 желтоқсандағы № 2572-ХІІ Заңы (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51007265#activate_doc=2. Жүгінген күн: 01.04.2024.

27 «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 28 қарашадағы № 438 Жарлығы (2019.10.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document97301#activate_doc=2. Жүгінген күн: 01.04.2024.

28 «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығы (2023.17.04. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?42#activate_doc=2. Жүгінген күн: 01.04.2024.

29 Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің жай-күйі туралы ұлттық баяндама (Астана, 2022 ж.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38127922. Жүгінген күн: 01.04.2024.

30 Баратов И.Л. К вопросу об особенностях функционирования зарубежных моделей местного самоуправления // Аллея науки. 2018. Т. 3. № 11 (27). 598- 601 б.;

31 Донцов С.С. и др. Теоретические основы совершенствования государственной службы в Республике Казахстан // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2020. – №. 2. – 91-101 б.;

32 Защепко А.Е., Полютова К.Н. Модели местного самоуправления зарубежных стран на примере Великобритании // Молодёжь Сибири - науке России. Международная научно-практическая конференция. Сибирский институт бизнеса, управления и психологии. 2017. 134-136 б.;

33 Авдонин В.М. Развитие местного самоуправления в Германии и России: история, проблемы, перспективы / В.М. Авдонин // Политическая наука. – 2018. - № 3. – 87-91 б.;

34 Янгиров А.И., Аминов И.Р. Сравнительный анализ англосаксонской и французской моделей местного самоуправления // Азбука образовательного пространства. 2017. № 1 (1). 85-87 б.;

35 Хазиева Э. М., Бадретдинов И. Р. Органы местного самоуправления в зарубежных странах // StudNet. – 2021. – Т. 4. – №10;

36 Попов Д. В. Перспективы использования опыта зарубежных государств в сфере осуществления населением местного самоуправления //Актуальные проблемы международных отношений в условиях формирования мультиполярного мира. – 2022. – 277-279 б.;

37 Макухин А.В. Особенности реформирования института местного самоуправления в современной республике Польша : дис. – Российский университет дружбы народов. М., 2017;

38 Баратов И.Л. К вопросу об особенностях функционирования зарубежных моделей местного самоуправления // Аллея науки. 2018. Т. 3. № 11 (27). -598- 601 б.;

39 Магаканова Н.М. Зарубежный опыт местного самоуправления: возможность применения в России // Вестник экспертного совета. – 2019. - №2 (17). – 31-35 б.;

40 Местное самоуправление по-болгарски или как применить зарубежный опыт в Казахстане? // <https://cso-central.asia/mestnoe-samoupravlenie-po-bolgarski-ili-kak-primenit-zarubezhnyj-opyt-v-kazaxstane/>. Жүгінген күн: 01.04.2024.

41 Обзор «Местное самоуправление в Финляндии: опыт объединения муниципальных образований». – 2017. – URL: <https://komitetgi.ru/analytics/3318/>. Жүгінген күн: 01.04.2024.

42 Голубчикова А.А. Международный опыт местного самоуправления в части реализации коллективных прав жителей местного сообщества // Права человека: история, теория, практика, Всероссийская научно-практическая конференция: Сборник научных статей, Курск, 20-21 сентября 2015 года / ЮЗГУ. – Курск: ЗАО «Университетская книга», 2015. – 145-149 б.;

43 Аблаева Д.С. Модели системы органов местного самоуправления в зарубежных странах: сравнительно-правовой аспект // Актуальные проблемы сравнительного правоведения. Сборник материалов II Всероссийской научнопрактической конференции профессорско-преподавательского состава, аспирантов и студентов. 2017. - 327-332 б.;

44 «Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы» Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 8 желтоқсандағы № 2572-ХІІ Заңы (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007265 (жүгінген күн: 01.04.2024);

45 Майшекина Э.С., Абдрахманов М.К., Душечкина Е.В. Правовой анализ формирования и развития местного самоуправления в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2023. №2 (73). – 63 б.;

46 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=2 (жүгінген күн: 01.04.2024);

47 Нурпеисов Е. К. «Законодательство и идея местного самоуправления» // Право и государство. - 2016. - №2 (71). – 36 б.;

48 Жергілікті өзін-өзі басқарудың Еуропалық Хартиясы ETS N 122 (Страсбург, 15 қазан 1985 ж.) // <http://base.garant.ru/2540485/#ixzz6ECwZS3OW>. Жүгінген күн: 01.04.2024.

49 Кемелбеков А. Особенности развития института местного самоуправления в Республике Казахстан // Образование и право. - 2019. - №12. - 36 б.;

50 Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің жай-күйі туралы ұлттық баяндама (Астана қ., 2022 ж.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38127922. Жүгінген күн: 01.04.2024.

51 «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы (2020 жылғы 1 қыркүйек) // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g. Жүгінген күн: 01.04.2024.

52 Шенеуніктердің 25 пайызы жұмыссыз қалады // https://baigenews.kz/tokaev_poruchil_sokratit_gosudarstvennyu_apparat_na_25_prot_sentov_99405/?ysclid=luibrbuoq4333480087. Жүгінген күн: 01.04.2024.

53 Орынбасар М.З. Структура местных исполнительных органов РК: современные вызовы и проблемные зоны // Наука, образование, инновации: актуальные вопросы и современные аспекты: Сборник статей VII Международной научно-практической конференции. В 2 ч.. Том 2. Пенза, 2021. – 129 б.;

54 «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019>. Жүгінген күн: 01.04.2024.

55 «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 11 шілдедегі № 90-VI Заңы (2019.08.01. берілген өзгерістермен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32451831#activate_doc=2. Жүгінген күн: 01.04.2024.

56 «Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 18 тамыздағы № 639 Жарлығы (2023.17.04. берілген өзгерістермен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38306091#activate_doc=2. Жүгінген күн: 01.04.2024.

57 Алибаева Г.А. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқарудың цифрлық трансформациясы: құқықтық негіздері және жүзеге асыру ерекшеліктері // Материалы Международной научно-практической конференции «Правовое обеспечение устойчивого развития Республики Казахстан: национальные приоритеты и международные стандарты»: сборник

материалов межд. науч.-практ. конф., 25- 26 ноября 2022 г. / под общ. ред. проф., к.полит.н., Ш.А. Курманбаевой. Семей, 2022. -364 б.;

58 Халин В.Г., Чернова Г.В. Цифровизация и ее влияние на российскую экономику и общество: преимущества, вызовы, угрозы и риски // Управленческое консультирование. – 2018. – № 10. – 46–63 б.;

59 Цукарь С.С. Особенности оценки качества предоставления государственных услуг в электронной форме // Управленческое консультирование. – 2014. – № 10. – 137–144 б.;

60 Дуламбаева Р.Т., Жумашева М.Б. Цифровая трансформация: ретроспектива и развитие информационно-коммуникационных технологий в Казахстане // «Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы 2021 ж. № 3(91). 125 б.;

61 Ida Lindgren, Sara Hofmann, Ulf Melina. Close encounters of the digital kind: A research agenda for the digitalization of public services // Government Information Quarterly. – 2019. – Vol. 36. – No. 3. – P. 427– 436;

62 Қазақстан Республикасында «электрондық үкімет» қалыптастырудың 2005-2007 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 10 қарашадағы № 1471 Жарлығы (күші жойылды) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=0#activate_doc=2;

63 Портал е-правительства в дальнейшем планируется ввести в двадцатку лучших в мире – брифинг в СЦК // <https://ortcom.kz/en/novosti/1681300232?ysclid=lsa6x88rp4578019314>. Жүгінген күн: 01.04.2024.

64 «Мемлекеттік аппарат қызметін бюрократиясыздандыру жөніндегі шаралар туралы» 2020 жылғы 14 сәуірдегі Қазақстан Президенті Қ.К. Тоқаевтың Жарлығы // <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda/press/news/details/38935?lang=kk&ysclid=lvmppbui16104649240>. Жүгінген күн: 01.04.2024.

«Госаппарат станет максимально компактным, открытым и эффективным» // <https://profile.ru/politics/gosapparat-stanet-maksimalno-kompaktnym-otkrytym-i-effektivnym-1062062/>. Жүгінген күн: 01.04.2024

65 Олжас Бектенов көгалдандыру және абаттандыру туралы: Әкімдіктер тек қала орталығымен шектелмеуі керек // <https://primeminister.kz/news/olzhas-bektenov-kogaldandyru-zhane-abattandyru-turaly-akimdikter-tek-kala-ortalygy-men-shektelmeui-kerek-27466>. Жүгінген күн: 01.04.2024.